

GÖRÖG NEMZETTUDAT
A 19. SZÁZADBAN

Dr. Balogh Ádám



A kiadvány a Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete - Csongrád Megyei Helyi Csoport közreműködésével készült.

Szerkesztette: Purosz Alexandrosz

A borítótervet készítette: Jacob Péter

SZEGEDI GÖRÖG FÜZETEK 3.

A borítón Ottónak, Görögország első uralkodójának szobra látható (népviseletben) Nafplionban, az újkori Görögország első fővárosában.

Kiadó: Szegedi Görög Nemzetiségi Önkormányzat (www.szegedigorogok.hu)

A kiadásért felel: Purosz Alexandrosz

Nyomdai előkészítés: Jacob Péter

Nyomdai munkálatok: Innovariant Nyomdaipari Kft. - Szeged

ISBN 978-963-08-3865-8

ISSN 2063-2762

Bevezetés	4
A Görög Királyság megalakulása és az irreguláris katonaság kérdése	6
Egyház, oktatás és nyelvkérdés a Görög Királyságban	11
Nemzetfogalom a 18. század végén: Rigasz Velesztinlisz alkotmánytervezete	16
Nemzetfogalom a 19. században	22
A nemzetkonceptió átértékelése: Ion Dragumisz elképzelése	29
A nacionalizmus csúcsa: Venizelosz fellépése	37
Epilógus: a Balkán-háborúk következménye: nemzeti tragédia	42
Melléklet	44

BEVEZETÉS

Kelet- és Dél-Kelet-Európában a nyelvi-kulturális csoportból nemzeti közösséggé válás folyamata jórészt a 19. században lezajlott. (Ez alól az albán, a bosnyák és a macedón nemzet képez kivételt, amelyek kialakulása később fejeződött be.) Ebben a folyamatban fontos szerepet játszottak premodern elemek is, mint amilyen a genetikai rokonság, közös terület, vallás és nyelv. A folyamat eredményeként az érzelmi kötődés hatósugara egyre tágabbá vált, azaz egyre nagyobb területtel történt meg az érzelmi azonosulás, és lett az identitás meghatározó elemévé. A kulturális közösség megszervezése azonban tudatos és felülről, az értelmiségi réteg által elindított folyamat volt, mely több szakaszban és különböző módszerek felhasználásával, de minden nemzet esetében hasonló sémákkal valósult meg. A Miroslav Hroch által kidolgozott modellt alkalmazva¹: először egy szűk értelmiségi réteg kulturális, irodalmi célokat tűz ki, melyek ráirányítják a figyelmet a közös nyelv és kultúra fontosságára. Ez a szakasz a görögöknél a 18. század végén már elkezdődött. Ezt követi a politikai követelések megjelenése (önálló állam megteremtésének az igénye), végül ezt a célt tömegek fogják követelni, és állnak a szabadság (és a nemzet) ügye mellé. Az első tisztán kulturális szakasz főbb feladatai:

- Irodalmi nyelv kialakítása, nyelvújítás. A görögök esetében ez a beszélt és az írásban használt (mesterséges) nyelv vitájában jelentkezett.

- A „dicső” múlt felfedezése (vagy „létrehozása”), a nyelv és nemzet eredetének tisztázása. A görög nemzeti mozgalomnál itt a problémát nem a múlt esetleges hiánya okozza, hanem a gazdag és sikeres időszakok közötti „versengés”. Így válik önmeghatározássá és múltértelmezéssé az ókori athéni, vagy ókori makedón, vagy bizánci folytonosság hangsúlyozása.

- Kulturális intézmények és iskolák alapítása, az oktatás fejlesztése.

A modern nemzetképződés folyamatát felgyorsította a felvilágosodás Európája is, mely az ókori görög kultúrát legitimációs alapnak tekintette a görögök esetében, így támogatta a függetlenségi törekvéseket. A romantika pedig felkarolta, és filhellén mozgalmakat hívott életre szerte Nyugat-Európában. A szabadságharc sikere azonban nem volt teljes, hiszen a kis területű újjörög állam nem lehetett a nemzeti célok vég-, legfeljebb kiindulási pontja. Ezzel egy hosszú folyamat veszi kezdetét, melynek során a Balkán-félsziget többi nemzetével is szembe fog kerülni a görög. Az állam ugyanis megalakult, de a görögök jelentős része kívül rekedt az 1830-as

1 Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetképzés folyamata Európában. In: Kántor Zoltán (sz): Nacionalizmuselméletek. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004, 230-247. o.

határokon, így előtérbe került a nemzetegyesítés programja. Ezt azonban több tényező is akadályozta: a földrajzi és társadalmi különbségek (melyek már a szabadságharc idején is gondot okoztak), és az, hogy a görög terjeszkedés a Keleti Kérdéshez² kapcsolódó nemzetközi ügygé változott, azaz a nagyhatalmak esetleges támogatásán (is) múlt sikere. Jól mutatták ezt az első területi növekedések, hiszen 1864-ben Nagy-Britannia adja át a Jón-szigeteket, 1881-ben szintén az ő közbenjárására kapja meg az ország Thesszáliát az 1875-1878-as Balkán-válságot követően. Ezek a külső támogatások is szerepet játszottak abban, hogy a görögök küldetésüknek kezdték tekinteni a nemzetegyesítést, és folyamatosan próbáltak expanzív politikát folytatni. Csakhogy ebben az időszakban nem csupán ők törekedtek erre a térségben.

A 19. század folyamán ugyanis a Balkán nemzeti közül több is jelentős lépést tett az áhított cél, saját nemzetállam megalakítása felé. Ennek folyamata azonban nem ment zökkenőmentesen, és a kudarcok többször is rákényszerítettek a korszakban egy-egy nemzetet arra, hogy felülvizsgálják, esetleg megváltoztassák addigi nemzetstratégiájukat. Ugyanakkor Európában a nemzetépítés általában az államépítés után következett be,³ és a 19. századi „új államok” elé kettős feladat is tornyosult: az államépítés (az állam intézményeinek és működésének megszervezése), és még ennél is nagyobb kihívásként a nemzetépítés befejezése. Ehhez kapcsolódóan a görög külpolitikai gondolkodás is alapvetően két elképzelést próbált (különböző időszakokban) megvalósítani: a nagy területű, az összes görögöt egy államba integráló Nagy Esmét, és a Balkán-félsziget nemzeteivel föderációt alkotó nagy területű államot. Ehhez azonban meg kellett határozni azt, hogy ki is számít görögnek, és ez korszakról korszakra változott attól függően, hogy az identitásnak mely elemeit tartották igazán meghatározónak. A 20. század elejére egyre inkább a közös nyelv ismeretére helyeződött a hangsúly a görög politikai gondolkodásban, mely elképzelésnek Ion Dragumisz a legjelentősebb képviselője.

2 Keleti Kérdésnek az Oszmán Birodalom hanyatlásának és felbomlásának folyamatát nevezik 1774 és 1923 között, melyben szerepet játszik a nagyhatalmak (Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország) többször is megváltozó állásfoglalása is.

3 Juan J. Linz: Nemzetépítés és államépítés. In: Kántor Zoltán (sz): Nacionalizmuselméletek. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004, 277-280. o.

A GÖRÖG KIRÁLYSÁG MEGALAKULÁSA ÉS AZ IRREGULÁRIS KATONASÁG KÉRDÉSE

A görög függetlenség kivívása (1830, londoni egyezmény) és a Görög Királyság megalakulása (1832) csak a hosszú ideig tartó szabadságharcot zárta le,⁴ de nem a nemzetállam kialakításának folyamatát. Az újonnan létrejött államalakulat komoly problémákkal kellett hogy szembenézzon, mind gazdasági, mind politikai, mind pedig társadalmi téren.

A független Görögország megalakulása után az országnak három gyámhatalma, protektora is lett (Oroszország, Nagy-Britannia és Franciaország), akik beleszólhattak a belügyekbe, és nyomást gyakorolhattak a politikai és gazdasági életre. A krími háborúig e három nagyhatalom görögországi konzulátusai köré csoportosult politikai táborokról lehet beszélni, ezek a politikai pártok (Orosz Párt, Angol Párt, Francia Párt) a három nagyhatalom segítségével és támogatásával próbáltak hatalomra kerülni és politizálni ebben az időszakban, így Athén nem tudott önálló külpolitikát folytatni. A három gyámhatalom ugyanakkor nemcsak az ország államformájáról, hanem az uralkodó személyéről is megegyezett egymás között, és idegen származású (bajor), katolikus királyt ültetett a görög trónra.⁵

A görögség számára talán még ennél is megalázóbb és felháborítóbb volt az, hogy a nagyhatalmak, a status quo megőrzésére törekvő politikájukkal egy kis területre korlátozódó, alig életképes görög államnak húzták meg a határait. A Független Görög Királyság területe kb. 50.000 négyzetkilométerre terjedt csak ki (a Peloponnészosz-félszigetre és Athén környékére), lakossága pedig 700–800.000 fő volt,⁶ míg ezzel szemben csak Konstantinápoly városában és annak közvetlen körzetében kb. 200.000-es görögség élt, a város összlétszáma pedig kb. 700.000 fő volt

4 A szabadságharc kezdetét Germanosz patraszi érsek jelképes tettehez szokták kötni, aki 1821. március 25-én kitzúta a szabadságharc zászlaját.

5 Wittelsbach Ottóval (Othon néven görög király 1832 és 1862 között) együtt bajor udvar és zsoldoshadereg is érkezett, ami elmergesítette a szabadságharc alatt magas politikai és/vagy katonai pozíciót betöltött görögök viszonyát az új királyi udvarral.

6 Athén népessége kb. 10.000 főt tett ki 1830-ban, és bár a 19. század közepére már 30.000 főre nőtt lakossága, sokáig csak kisvárosnak tűnt a görögség központjához, Konstantinápolyhoz képest, melynek lakossága a 19. század végére elérte az egymillió főt. Clogg, Richard: Συνοπτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας 1770-1990. Ιστορητής, Αθήνα, 1995. (Clogg, Richard: Görögország rövid története 1770–1990. Isztoritisz, Athén, 1995), 80. és 250. o.

ekkor.⁷ Ennek köszönhetően görög területeken a nemzetépítés két egymásra ható fejleményből tevődött össze, melyek együtt járultak hozzá a görög nemzetkoncepció megfogalmazásához: egy belföldi, a független görög királyság területén belüli nemzetépítésből, és egy külső, az oszmán területeken élő görögséget érintő nemzetépítéséből, akik azonban magukat a történelmi görögség integráns részének tekintették.⁸

A felmerülő nehézségek jó része történelmi „örökségként” szakadt a görög államra és annak bajor vezetőire, akik nem minden esetben tudtak megbirkózni a bizánci és oszmán berendezkedés sajátosságaiból eredő nehézségekkel. Rövid időn belül megoldást kellett találni az egyház kérdésében, a hadseregben szolgált katonák letelepítésére, az iskolarendszer kiépítésére, de leginkább arra a problémára, hogy a nagy létszámú, határokon kívülre rekedt görögök felé milyen politikát folytassanak.

Nemcsak a görög szabadságharcban, hanem az azt követő politikai változásokban és katonai fejlődésben is központi szerepet játszott egy külön katonai réteg, mely a hegyvidéki területek és a külföldi fennhatóság alatt álló területek kombinációjából jött létre. A félsziget hegyvidékein élő közösségek felfegyverzett csoportokként védték meg magukat, és különálló társadalmaként éltek, mivel az állam képtelennek bizonyult arra, hogy élet- és vagyonbiztonságot nyújtson, és hogy adminisztrációs és politikai rendszerét teljesen kiterjessze a magasban fekvő régiókra is. A társadalmi és környezeti körülmények tehát egy független és önálló fegyveres réteg kialakulásához vezettek, ami az oszmán fennhatóság alatt fejlődött ki, annak biztonsági rendszerén belül.⁹ A nagy területű birodalmakhoz hasonlóan az oszmán központi hatalom sem tartotta szoros ellenőrzése alatt az összes területet, a központtól távolabb eső hegyes vidékeken ez a függés lazább volt és nem annyira közvetlen, mint a városokban. Ez a függés gyakorlatilag formálissá csökkent a Balkán magasabb hegységeinek területén élő közösségeknél, ahol egyáltalán nem érvényesült a hatalom gyakorlása.¹⁰ Mivel az állam képtelennek bizonyult ezeken a területeken a béke és biztonság szavatolására, keresztény katonai helyőrségeket állított fel, és a helyi közösségeket bízta meg egy-egy stratégiai szempontból fontos hely őrzésével, biztosításával. Ezek az irreguláris csapatok az armatoloszok, akiknek fő feladatuk az volt, hogy távol tartásák a banditákat a környékbeli falvaktól és könnyen megtámadható hegyi utaktól, ösvényektől, melyeken a kereskedők is közlekedtek. A Porta tehát a hegyvidék biztosításával és a törvények

7 A Görög Királyságnak 1838-ban összesen 752.007 lakosa volt, körülbelül ugyanannyi, mint ekkor az oszmán fővárosnak, míg oszmán területen körülbelül 2 millió görög élt ekkor. Uo. 250. o.; és Manzel, Philip: Constantinople 1453–1924. London, 1995, i. m. 437–438. o.; Karpat, Kemal H.: Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics. University of Wisconsin Press, 1985, 47. o.

8 Veremis, Thanos: Modern Greece: Nationalism and Nationality. Athén, 1990, 35. o.

9 Koliopoulos, J. S.: Brigands with a Cause. Brigands and Irredentism in Modern Greece 1821–1912. Clarendon Press, Oxford, 1987, 26. o.

10 Stoianovich, Stoian: Balkan Worlds. New York, 1984, 172. o.

betartatásával bízta meg őket, amiért személyesen voltak felelősek. Erre azért volt szükség, mert a török időkben tömegesen vonultak a hegyekbe (és választották a törvényen kívüliséget) a megélhetési gondokkal küzdő görögök, akik rablókká (kleftiszekké) váltak. Ezekről a központi hatalommal szemben álló banditákról a 19. század nemzeti-felszabadító mozgalmainak idején, a nacionalista hevület csúcán idealizált kép alakult ki, és a nemzeti törekvések bajnokai váltak belőlük, pedig a túlélés és anyagi haszonszerzés mellett legfeljebb csak az amnesztia megszerzése lehetett céljuk, amit az armatolosz-csapatokba való besorozással lehetett elérni.¹¹ Ugyanakkor kétségtelen, hogy a szabadságharc kitörésekor a felkelők oldalán harcoltak a török ellen, de inkább az anyagi haszonszerzés, sem mint a nemzeti törekvések megvalósításának céljából. Itt érdemes talán a társadalmi banditizmus jelenségével is foglalkozni, mert véleményünk szerint a Hobsbawm által leírt jelenség nem korlátozódott Dél-Nyugat-Európára, hanem a Balkánon is megtalálható volt.¹² Hobsbawm ebben a munkájában az ún. „eszményi bandita” kérdésével foglalkozott,¹³ ami (bizonyos feltételek teljesülése mellett) a banditamítosz kialakulásához vezetett a hagyományos (tradicionális) társadalmakban. Ilyen feltétel volt, hogy olyan tettet kellett elkövetnie, amelyet környezete nem tekintett bűncselekménynek (pl. vérbosszú), csak az állam, vagy az azt képviselő helyi uralkodó réteg. Ebben az esetben a „tisztességes emberölés”-ből gyilkosság vált, mert az állam beavatkozott a becsületbeli magánügybe, és így menekülnie kellett az elkövetőnek. A társadalom szemében viszont továbbra sem volt bűnös, hiszen a hagyomány és a helyi erkölcsök szerint járt el. Ameddig betartotta közösségének szabályait, addig lakóhelye nem csak bujtatta és védelmezte, de élelemmel is ellátta őt. Másrészt ez azt is jelenti, hogy a közösség „rákényszerítette” a hős viselkedési mintájára (nem lophat a szegényektől, nem gyilkolhat csak önvédelemből, stb.), hiszen ha ezeket nem követi, akkor a társadalom szemében is bűnözővé válik, és nem érdemes tovább a védelemre, sőt fel is lehet őt adni a hatóságoknak. Ha csak az állammal (a nép elnyomóival) húz ujjat, akkor ő válik az áldozattá, és így hőssé, akinek az alakja köré legendák fűződnek (sebezhetetlen: nem fogja a golyó, soha nem alszik, stb.), és lesz a fennálló rend elleni lázadás szimbólumává. Így mindenféle nemzeti törekvés és célkitűzés nélkül is a közösség példaképévé válhat. (Természetesen ez nem igaz minden törvényen kívüli banditára, de a tradicionális társadalmaknál ez a minta is megfigyelhető.)

A törvényen kívüliség hatalmas mérteket öltött, és a 18. század vége felé az Oszmán Birodalom európai határai mentén élő falusi keresztény lakosságnak legalább 10%-a, vagyis a keresztény

11 Koliopoulos. J. S: i. m. 31. o.

12 Hobsbawm, Eric J.: Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és XX. században. Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. Bár a szerző elsősorban Dél-Itália és Dél-Spanyolország területét vizsgálja, a Balkán-félszigetre is jellemző viselkedésmintáról van szó.

13 Részletesebben: uo. 36–59. o.

fiatal férfiak 1/3-a (alkalmanként vagy rendszeresen) tagja volt törvényen kívüli bandának.¹⁴ Ki kell emelni azonban, hogy ezeket a kleftiszeket nem lehet nacionalistáknak tekinteni, bár „nemzet”-orientáltak voltak, ami azonban nekik csak szűkebb társadalmukat jelentette, egy-egy faluközösséget, vagy egy kisebb földrajzi egységet.

A banditizmus nem volt új jelenség ezeken a területeken, egészen az ókortól kezdve külön foglalkozási ág volt a rablás, elsősorban a nyájak eltulajdonítása. A török megszállás időszaka csak felerősítette ezt a központi ellenőrzés lazulásával és a helyi közösségek erősítésével. Ami újat hozott, az a független nemzeti állam megalakítása volt ezeken a területeken, ugyanis ezzel a görög államra hárult az a feladat, hogy vagy integrálja a társadalomba a törvényen kívüli bandákat, vagy új feladattal bízta meg őket (az oszmán hatóságokhoz hasonlóan). A szabadságharc csak fokozta a görög fegyveres elemek fontosságát, de a függetlenség kivívása után komoly kihívás elé állította az újonnan megalakult államot. A nehézségeket az okozta, hogy ezek a fegyveresek soha nem ismertek el maguk fölött egy erős központi kormányzatot, amely közvetlen befolyást gyakorolhatna életükre, és korlátozhatná őket. Ezért 1830 után sem akartak engedelmessé válni a (most már) görög kormánynak, és nem voltak érdekeltek erős, centralizált államhatalom kiépítésében.¹⁵

Mivel a függetlenség után a görög kormánynak már nem volt szüksége ennyi fegyveresre, csak egy részüknek sikerült legális úton integrálódni az új állami hadseregbe, míg a többiek újra törvényen kívülieké, nemkívánatosá váltak. 1833 elején a bajor kormányzat elrendelte a szabadságharcban részt vett veteránok lefegyverzését és kötelezővé tette hazatérésüket.¹⁶ Akiknek nem sikerült állami szolgálatba lépniük, azok kénytelenek voltak visszahúzódni a hegyekbe, és korábbi életformájukat folytatni, a rablást, banditizmust, vagy török területekre menekülni, ahol vagy zsoldosként, vagy banditaként próbáltak érvényesülni.

Mivel komoly problémát okozott a banditizmus, az állam saját reguláris hadseregével próbálta elfojtani a törvényen kívüli csoportok tevékenységét, megszervezte a csendőrséget, melynek 1834-re sikerült valamennyire visszazoritania az erőszakos cselekményeket, de működésének hatékonyságát csökkentette, hogy tagjai egykori katonákból és banditákból kerültek ki.¹⁷ Ezzel magyarázható, hogy még a 19. századi Balkánon is nagy veszélyekkel járt a hegyeken való átkelés, gyakoriak voltak a túszejtések is, elsősorban Macedónia egyes területein.

Ilyen körülmények között a banditizmus szabályos üzleti vállalkozássá fejlődött Macedóniában, és a bandák vezetői minden esetben a hagyomány által kialakított erkölcsi kódexüknek megfelelően

14 Stoianovich, Stoian: i. m. 168. o.

15 Veremis, Thanos: i. m. 72. o.

16 Koliolopoulos, J. S.: i. m. 76. o.

17 Uo. 77. o.

jártak el. Itt nem személyes ellentétekről volt szó, hanem pusztán anyagi haszonszerzésről, a megélhetés biztosításáról. Éppen ezért, bár a banditák fellépése igen kemény volt, kerülték a felesleges kegyetlenkedéseket, és ha az elrabolt személlyel szemben fizikai erőszakot alkalmaztak, az inkább a családjának volt jelzés a szándék komolyságáról. A bandák általában családi „vállalkozások” voltak, amelyben a tágabb család (unokatestvérek, sógorok stb.), tehát csak a férfiak vettek részt. Ez a fajta banditizmus megváltozott az autonóm Bulgária 1878-as megalakulásával, és a környéken kiegészült a politikai célzatú erőszakkal. Egyre gyakoribbak lettek (a most már főleg külföldi állampolgárok ellen elkövetett) emberrablások, hiszen ez nagyobb anyagi haszonnal kecsegtetett, és a Thesszalonikiben székelő konzulátusok segítségét is fel lehetett használni közvetítésre. Ezeket az emberrablásokat már általában nem a hagyományos banditizmus képviselői hajtották végre, hanem a titkos gerilla-bandák vezetői, akik Szófia támogatásával Nagy-Bulgária létrehozásáért tevékenykedtek, amihez viszont egyre több pénzre volt szükségük.¹⁸

Az útonállás nem korlátozódott a szárazföldi területekre, hanem a tengeri utakon is megjelent. A kalózkodás a 19. század elejére olyan komoly méreteket öltött, hogy az általános kereskedelmet is veszélyeztette, és a levantei kereskedelem stagnálni kezdett. 1827-ben a brit konzul a következőket írta:

„A kalózok által elkövetett támadások mértéke, amit az öbölben [Therméi-öböl] elkövetnek, már túlmegy minden határon. Sajnálatos, de azt kell mondjam, hogy a támadások napról-napra növekvő száma és kegyetlensége bizonyosan nagyon káros lesz kereskedelmünkre nézve.”¹⁹

Ugyanezt erősítette meg hét évvel később az amerikai konzul is, aki arra panaszkodott, hogy a kalózok folyamatos jelenléte az öbölben szinte teljesen megakadályozza a kereskedelmet Thesszaloniki városával, és ameddig nem biztonságos a hajózás ezeken a vizeken, addig nem lehet eredményesen, és haszonnal kereskedni.²⁰ Valószínűleg a gazdasági érdekeknek is köszönhető, hogy ez után néhány évvel a török és görög flotta közös hadművelet keretében teljesen megtisztította az Égei-tenger északi részét a kalózoztól, és ezzel újra biztonságossá tették a tengeri kereskedelmet.

A független görög államnak azonban nemcsak a fegyveres csoportokkal kellett szembenéznie, hanem azzal a feladattal is, hogy kiépítse hivatali és oktatási hálózatát.

18 Talán a leghíresebb emberrablás az 1901-ben bekövetkezett Miss Stone eset volt. Ellen Stone amerikai misszionárius hölgyet Thesszalonikától északra rabolta el egy bolgár banda. Ez az eset adott nemzetközi publicitást a környék politikai indíttatású banditizmusának. Az emberrablás után alakult ki a nyugati közvéleményben az a felfogás, mely szerint az Oszmán Birodalom európai területein nem lehet a továbbiakban a törvényes rend fenntartását szavatolni. Mazower, Mark: *Salonica, City of Ghosts. 1430–1950*. HarperCollins, London, 2004, 263–265. o.

19 Uo. 225. o.

20 Uo.

EGYHÁZ, OKTATÁS ÉS NYELVKÉRDÉS A GÖRÖG KIRÁLYSÁGBAN

A szabadságharc kitörését követően a konstantinápolyi pátriárka elítélte a görög kezdeményezést, és a legitim uralkodóval (szultán) szembeni rebellióknak bélyegezte a nemzeti mozgalmat. Így a független állam (már a szabadságharc idején) ellentmondásba került vallási téren a konstantinápolyi pátriárkával. Ezért a függetlenség kivívása után a vallási vezető és a független görög nép (és állam) közötti ellentétet fel kellett oldani, hiszen az ortodoxia a görög élet minden területét áthatotta, ráadásul a függetlenség kivívásáig az oktatás is az egyház kezében volt. Az egyháznak ez a fontos feladata az oszmán hódoltság alatt nemcsak hogy nem csökkent, hanem inkább megerősödött a millet-rendszernek²¹ köszönhetően, mely az ortodoxoknak is biztosította a szabad vallásgyakorlást.

A görögországi egyház 1833-ban kezdte meg működését, a júliusban kiadott dekrétum leválasztotta a patriarchátusról, és autokefál egyházzá nyilvánította Ottó király irányításával,²² amit Konstantinápoly csak két évtizeddel később ismert el véglegesen. A görög egyházat teljesen a modern görög állam alakította ki, és nemcsak a nemzetépítő folyamatnak lett fontos eszköze, hanem a szabadságharc hőseivel is azonosult. Az ortodoxia domináns vallása lett Görögországnak, sőt államvallása is, ahol az állam még az áttérést és a térítést is megtiltotta.²³ Ezek a privilégiumok ugyanakkor nem feleltek meg a modern, szekularizált állammodellnek, és összeegyeztethetetlenek voltak a liberális államfelfogással, sőt, a görög egyházat még a patriarchátusnál is konzervatívabb intézménnyé tették.

A független egyház a nemzeti identitás megszilárdításának fontos eszközévé vált, hiszen az egész társadalmat felölelte, és elég erőteljesen törekedett a nem görög anyanyelvű csoportok „görögösítésére” a görög többségű területeken, amit már korábban is megpróbált egy-egy túlbuzgó görög pap elvégezni.

21 A millet-rendszer az Oszmán Birodalom társadalomstruktúrájának és politikai felépítésének az alapja volt, és az ún. bevett felekezetek (a Szent Könyvvel rendelkező egyistenhívó vallások) képviselőinek tagjaiból álló közösségek szervezeteire épült. A legnagyobb az ortodox millet volt a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka vezetésével, de volt örmény, zsidó és katolikus millet is. A konstantinápolyi pátriárka mint a millet vezetője nemcsak vallási hatalommal rendelkezett az ortodoxok felett (millet basi), hanem világgal is, az ortodox lakosság világi irányítója, ethnarchája is ő volt. Ő volt felelős az uralkodó előtt „nyája” viselkedéséért, ő szedte be az adókat, és még igazságszolgáltatási jogosítványai is voltak.

22 Kolioploulos, J. S.–Veremis, Thanos: Greece, The Modern Sequel. Hurst, London, 2002, 141. o.

23 Uo. 148. o.

A nemzeti identitás megerősítésének egy másik meghatározó (legalább ilyen fontos és hatásos) mechanizmusa volt az oktatás. Az általános iskolák hálózatának kiépítése rohamléptekkel haladt az egész ország területén: 1830-ban 71 iskola működött, míg 1879-ben már 1172.²⁴ Az iskolák egyben a társadalom nyelvi homogenizálásának az eszközei is voltak, hiszen törekvésük nemcsak a különböző nyelvjárások visszaszorítására irányult, de azzal a ténnyel is szembe kellett nézniük, hogy a határon belül voltak nem görög anyanyelvű kisebbségi csoportok is. Az új görög állam ezeket a görögül nem beszélő ortodox albánokat és vlachokat is integrálni akarta nemzeti kultúrájába. E mellett volt az oktatásnak egy másik iránya is: a még oszmán területen élő görögök nemzeti öntudatának erősítése és ébren tartása.

Az 1837-ben Athénban megalakult Kapodisztriász Nemzeti Egyetem nagy számban fogadott török területről származó görög diákokat. A tanulók 1/5-e nem görög állampolgár volt, akik alapos görög nemzetformáló és identitást erősítő képzésben vettek részt, míg ezzel párhuzamosan görög tanárok utaztak török területre, hogy az ottani görögöket oktassák, tanítsák az ebben az időszakban (1833 és 1880 között) felépített kb. 2000 iskolában.²⁵

Nagy hangsúlyt fektettek tehát a görögök mind az országon belül élő különböző nemzetiségű és nyelvű csoportok tagjainak görögösítésére, mind pedig a határon kívül élő görögök nemzetudatának fenntartására. Az iskola, a nemzeti identitást befolyásoló és kialakító egyik legfontosabb eszköz volt, de komoly ellentmondásokat lehetett felfedezni azzal kapcsolatban, hogy a függetlenné vált görögök kiket tartottak őseiknek, és főleg, hogy az identitást meghatározó mely jegyeket tekintették elsődlegesnek: a nyelvet, a vallást vagy a származást, és hogy az országhatárokon belül élő ortodox albánokat, vlachokat, szlávokat görögöknek lehet-e tartani.

Az általános iskolában fontos helye volt az önazonosság kialakításának. Az 1880-as években például az általános iskolásoknak a következőt tanították: *„Görögök őseink, és azok, akik azt a nyelvet beszélnek, és azt a vallást gyakorolják, amit mi is.”*²⁶ Ez a kifejezetten az általános iskolások számára kitalált definíció nem válaszolta meg a görög identitással kapcsolatban felmerülő esetleges kérdéseket. A gimnáziumban azonban már pontosabb megfogalmazással találkoztak a diákok: *„Az 'egyéb etnikumok', mint pl. a szlávok, albánok, vlachok az évek folyamán már hel-lenizálódtak, mind szokásaikat, mind többé-kevésbé gondolkodásukat illetően, és most elkezdtek asszimilálódni, görögökké válni.”*²⁷

Egy 1901-es földrajzkönyvben az albánok, mint a *„görögök nagyon közeli rokonai”* vannak jellemezve, és az olvasható benne, hogy *„el kell fogadni, hogy ők a görögökkel (pelaszgokkal) közös*

24 Veremis, Thanos: *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, i. m. 37. o.

25 Koliopoulos–Veremis: i. m. 160–161. o.

26 Uo. 254. o.

27 Uo. 255. o.

rokonságban állnak, a göröggel rokon nyelvet beszélnek, és részt vettek az összes nemzeti-függetlenségi harcunkban, amit közös anyaországunk felszabadításáért folytattunk.”²⁸ (A 19. század közepén kezdett elterjedni görög területeken az az elképzelés, mely szerint a görögök és az albánok közös ősei a pelaszgok, ezért rokon nemzetekről van szó, akiknek össze kell fogniuk és akkor erős birodalmat hozhatnának létre a Balkánon, így függetlenné válnának az albán területek is. Ez az ún. pelaszg elmélet, mely a 20. század elején átmenetileg újra népszerűvé vált az albán nemzeti mozgalom megerősödésekor.)²⁹

Hasonló szellemben írták meg még 1908-ban is azt a földrajzkönyvet, melyben a kis-ázsiai görögység meghatározására a következő definíciót találhatjuk:

„Görögök azok, akik törökül beszélnek [ugyan], de őseik keresztény vallását gyakorolják. Szintén görögök Kis-Ázsia görögül beszélő muzulmánjai, akik elvesztették ugyan őseik vallását, de megőrizték őseik nyelvét. Ami Kis-Ázsia azon lakosait illeti, akik muzulmánok és törökül beszélnek, csak megbízható történelmi bizonyítékokkal, vagy antropológiai tanulmányokkal lehet meggyőződni arról, hogy az ő őseik is görögök, és hogy különböznek a nem görög muzulmánoktól.”³⁰

Ennél a definíciónál már egyértelműen keveredtek a nyelvi, vallási, kulturális, sőt antropológiai bizonyítékok és jegyek, és szándékosan úgy volt kibővíve a meghatározás, hogy a „görög” kategóriának szinte minden ottani lakos tagja lehessen, függetlenül vallásától vagy anyanyelvétől. Ez részben még a 19. század első felének fogalmi tisztázatlanságából ered, amikor a „görög”, „hellén” fogalom nem volt még pontosan meghatározva, sőt a „nemzet”, „faj”, „nép” jelentései sem voltak egyértelműen definiálva. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy minden tudomány a görög ős és a görög kontinuitás kimutatásának lett alárendelve, azt kellett bizonyítani elsősorban a történelemnek, de az antropológiának és a néprajznak is.

A nemzeti ideológia a nemzeti kontinuitás alapjaira épült. Teljesen elfogadott volt Macedóniában, hogy a makedón név jogos tulajdonosai a területen élő görögök, csak ők viselhetik a nevet, más etnikai csoportok nem. Ezeknek a „modern makedónoknak” a tudata az ókori birodalomból táplálkozott, és közvetlen leszármazottjainak tartották magukat, ezért nagyon büszkén mint őseikre tekintettek II. Filipposzra és Nagy Sándorra.³¹ (Hasonlóan, mint ahogy a 18–19. századi athéniak Periklész leszármazottjainak látták magukat.) Ez a makedón hagyomány a 19. században felerősödött a Görög Királyság megalakulásával. A Macedónia területén élő görögök ókori neveket adtak gyermekeiknek, átnevezték a városokat (Vodena helyett Edessza; Bitola helyett Monasztir), ami a múlt örökségének erős jelenlétéről tanúskodik. Az oktatás kiterjesztésével megpróbálták

28 Uo.

29 Csaplár Krisztián: Az albán nemzetállam megteremtésének első kísérlete. In: Világtörténet, 1999/1, 16. o.

30 Koliopoulos–Veremis: i. m. 255–256. o.

31 Veremis, Thanos: Modern Greece: Nationalism and Nationality, i. m. 107. o.

a térség nem görög ajkú népességét is bevonni ebbe az elképzelt „Nagy Sándor-i örökségbe”, amit kezdetben az ókori hagyományok terjesztésével és népszerűsítésével kívántak elérni. A 19. század folyamán rengeteg népszerű, Nagy Sándor életét bemutató kiadvány született propaganda céllal, a görög–bolgár vetélkedés idején, még szláv nyelvűek is készültek, görög írásjelekkel.³²

Az oktatással szorosan összefüggő kérdés volt a görög nyelv ügye, mely az egész 19. században (sőt a 20. század elején is) folyamatosan jelen lévő kérdés volt. A görög nyelvvel kapcsolatos problémák (és nyelvészeti viták) alapja a görög kétnyelvűség, melynek gyökerei az i. sz. első századig nyúlnak vissza. Ekkor jelentkezett először az a törekvés, hogy írásban ne az akkor élő nyelvet (koinét) használják, hanem a már halott attikai nyelvjárást. Ez a felfogás az atticizmus, mely a tudás közvetítésére egyedül az attikai nyelvjárást tartotta méltónak. Rövid időn belül az összes írásban rögzített tudomány hivatalos nyelve lett, majd a keleti (ortodox) egyház is ezt a nyelvet kezdte el használni. Később a bizánci kormány és államigazgatás tette hivatalos nyelvév. Így a görög nyelv története kettévált: az élő (beszélt) és az írott (holt) nyelv történetévé. Nyelvészeti vita a 18. század végén bontakozott ki a görög felvilágosodás³³ idején, az írott nyelv („megtisztított nyelv”, katharevusza) és a beszélt nyelv (népnyelv, dimothiki) hívei között.³⁴ A nyelvi vita fontossága politikai szerepével magyarázható, ugyanis a két elképzelés hívei eltérő politikai nézetet vallottak. A 18. század végének és a 19. század elejének görög értelmisége a Bizánci Birodalmat csak az Oszmán Birodalom középkori előképének tekintette, és ezért negatívan ítélte meg. Legjobb példa erre a korszak kiemelkedő tudósának, Adamandiosz Koraisznak a felfogása.³⁵

32 Uo.

33 A 18. század utolsó két évtizedétől kezdődően a (túlnyomórészt valamely európai nagyvárosban egyetemre járó, vagy ott diaszpórában élő) görög értelmiségiek szűk csoportjának érdeklődése a nemzeti múlt, kultúra és nyelv felé fordult. Ezt a 19. század elejéig tartó időszakot (a görög nemzeti megújulás mozgalmát) szokás görög felvilágosodásnak nevezni. Nemcsak a görög irodalomtörténetben és historiográfiában használt ez a terminus, hanem a magyar nyelvű szakirodalomban is találkozhatunk vele, pl. Jánisz Politisznál (*Az újkori Görögország története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1966, 33–45. o.*), vagy Dimitriosz Hadzisz munkájában (*Az újkörög irodalom kistükre. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971.*) 225–229. o. A görög felvilágosodás képviselői egyrészt az antik görög kultúra ápolását és annak a modern görög kultúrába való integrálását próbálták megvalósítani; másrészt a francia felvilágosodás modern gondolatainak görög nyelvre fordításával a társadalom szélesebb csoportjainak a „tanítását” elvégezni. Fontos jellemzője, hogy nemcsak a nemzeti nyelv problematikáját vetette fel, és indított el vitát róla, hanem a görög függetlenség kivívásának politikai célját is megfogalmazta irodalmi-kulturális programjában. Legjelentősebb képviselői a később tárgyalásra kerülő Adamandiosz Korais és Rigasz Velezstinlisz voltak.

34 A vita politikai színezetet is öltött, és végül a beszélt nyelv híveinek győzelmével ért véget, így ez vált a mai újkörög nyelv alapjává, de hivatalosan csak az 1970-es évek nyelvészeti reformjai és oktatási törvényei jelentették végleges győzelmét. Bővebben: Hadzisz, Dimitriosz: i. m. 9–31. o.

35 Adamandiosz Koraisz (1748–1833) a görög felvilágosodás egyik meghatározó alakja Szmirna (Izmir) városában született kereskedő családban. 1771 és 1778 között Hollandiában (Amszterdamban) élt, ahol kereskedelemmel foglalkozott, majd 1782–1786 között Montpelliében tanult az orvosi egyetemen, de érdeklődése a klasszika-filológia felé irányította. 1788-tól egészen haláláig Párizsban lakott, ahol közvetlen közelről tapasztalta meg a francia forradalmat, és a napóleoni háborúkat. A francia felvilágosodás hatásra döntött úgy, hogy megjelenteti *Görög Könyvtár* címmel az ókori görög szerzők legfontosabb munkáit, amit 26 kötetben adott ki, kommentárokkal ellátva. Nemcsak a görög irodalmi nyelv megteremtése volt a célja ezzel, hanem az ókori kultúra „átmentése” is, mellyel a görög nemzeti érzést is fel szeretne volna kelteni, és

Koraisz szerint a modern görögök ősei az ókori hellének voltak, akikre ezt a megjelölést és a *grecosz* elnevezést is használta, nem pedig az abban a korban elterjedt és általános nevet, a *római*.³⁶ Számára ugyanis degradáló volt ez az elnevezés, mert a rómaiak hódítására emlékeztetett, ami pedig véleménye szerint a görögség egyik legdicstelenebb korszaka volt. Ebből következően Bizánc csak a római uralom folytatása, és ezzel a görögség feletti hegemonia és elnyomás időszaka. 1828-ban, a görög szabadságharc idején támadta a legerősebben a bizánci hagyományokat, mikor azt írta, hogy a bizánci császárok a perzsák despotikus uralmát imitálták, és Andronikosz Komnénosz bizánci császárt „a görög Néró”-nak titulálta.³⁷ Ezzel a számára korrupció és despotikus Bizánccal értelemeszerűen nem akart kapcsolatot, és nemcsak az új görög állam és nemzet szempontjából tartotta ezt érvényesnek, de kiterjesztette a nyelvre is.

Koraisz számára a klasszikus görög nyelv volt a „szabadság nyelve”,³⁸ ezért ahhoz akart visszatérni. De mivel belátta, hogy egy halott nyelv feltámasztása nem kivitelezhető, ezt a klasszikus nyelv kijavításával és megtisztításával akarta megvalósítani. A középkori (bizánci) szövegek mégis fontosak voltak számára, mégpedig két oknál fogva. Egyrészt azt a beszélt nyelv megőrzött formájának vélte, másrészt a szövegek megőriztek valamit az ókori nyelvállapotból, és annak megtisztítása, visszaállítása volt a fő célja. Szerepe nagyon fontos, mert a 19. század közepétől éppen ezzel az elképzeléssel szemben fogalmazzák majd meg a görög kontinuitás elméletét, mely a bizánci időszak rehabilitációját és a görögség történetébe való szerves beillesztését hozza el, ezzel pedig a nyelv szerepének az ártértékelését is.³⁹ A két elképzelés a 18. század végétől egymással párhuzamosan van jelen, bár a dimothiki hívei csak a 20. századra fognak győzedelmeskedni a nyelvi vitában. Ennek a nyelvfogalomnak Rigasz Velesztinlisz volt az első fontosabb képviselője, aki egyben összefüggő politikai programmal is fellépett.

a török megszállás elleni küzdelmet is ezzel próbálta ösztönözni. Clogg, Richard: i. m. 244–245. o.

36 Magdalino, Paul–Ricks, David: *Byzantium and the Modern Greek Identity*. King's College, London, 1998, 50. o.

37 Uo.

38 Uo. 51. o.

39 Uo. 23–24. o.

NEMZETFOGALOM A 18. SZÁZAD VÉGÉN: RIGASZ VELESZTINLISZ ALKOTMÁNYTERVEZETE

A görög szabadságharc ideje alatt használt nemzetfogalom még az oszmán időszak millet-fogalmával volt azonos, és az ortodox keresztények csoportját jelentette, függetlenül anyanyelvükre vagy származásukra.⁴⁰ A nemzeti öntudatnak (és a görög területeknek) a kiterjesztéséhez már egy másik régi-új fogalmat kezdtek el használni: a hellén-t. Ez tűnt a legmegfelelőbbnek és a legalkalmasabbnak a kontinuitás hangsúlyozására, és az ókori Hellász lakosai, valamint a 19. század görögjei közötti leszármazottsági viszony „bizonyítására”. A fogalom kiválasztása tehát nagyon is tudatos és jól megfontolt volt, hiszen az önmeghatározásra a görögöknek több kifejezés is rendelkezésükre állt, melyek közül választaniuk lehetett. Ilyen lehetőség volt a *római* megjelölés, mely szintén használatos fogalom volt még a szabadságharc alatti időszakban is, de túlságosan az oszmán időszakkal való rokonságot és folytonosságot jelentette volna számukra, hiszen a Római Birodalom kettészakadásától használt önnevezésről van szó. Ugyanakkor éppen eredete, és régen meghonosodott használata bizonyíthatta volna a folytonosságot is a görögység számára.

A *Hellász*, és a *hellén* szavak jelentése képlékeny volt még a 19. század végéig, és nem ugyanazt jelentette, koronként változott a hatósugara. A 18. század végén (például Rigasz Velesztinlisz számára) a Hellász kifejezés földrajzi határai igen tágak, és a millet-fogalom értelmezéséből fakadóan az egész Balkán-félsziget ortodox lakosságát magába foglalta.

Az eredetileg Thesszáliában született Rigasz Fereosz (Velesztinlisz)⁴¹ még fiatal éveiben az Oszmán Birodalom fővárosába, Konstantinápolyba költözött, ahol kapcsolatba került a befolyásos fanarióta körökkel,⁴² a korszak legfontosabb társadalmi-szellemi elitjével. Itt alapos

40 Koliopoulos–Veremis: i. m. 227. o.

41 Rigasz Fereosz (Velesztinlisz) (1757–1798), a görög függetlenségi törekvések első mártírja Thesszáliában (Velesztinoszban) született. 1796-os bécsi látogatásakor titkos forradalmi szervezetet alapított, egy évvel később pedig kiadta alkotmánytervezetét, mely a balkáni nemzetek felszabadítását tűzte ki célul. 1797 végén a Balkánra utazott tervezete népszerűsítésére, de elárulták és kiszolgáltatták a török hatóságoknak, akik a belgrádi várban hazaárulóként végezték vele.

42 Fanariótáknak az Oszmán Birodalomban fontos pozíciókat betöltő görög kereskedőket és bankszakembereket, valamint az adminisztrációban magas posztot betöltő egyéneket szokták összefoglalóan nevezni. A kifejezés a görög fanar (lámpa, világítótorony) szóból származik, mert a konstantinápolyi ortodoxok elsősorban a város Fanar nevű negyedében, a világítótorony mellett laktak. A „fanarióta” nem csak görög származásúakat takart, de elgörögösödött albán, olasz, román családok is tartoztak közéjük. A 18. század elejétől belőlük kerültek ki Moldva és Havasalföld kormányzói, valamint több dragomán (tolmács, közvetítő), és fődragomán (főttarparancsnok, a mai külügyminiszterhez hasonló jogkörrel és feladattal) is.

oktatásban részesült, és több idegen nyelvet is megtanult. 1786-ban Nikolaosz Mavrogenisz havasalföldi fejedelem udvarába távozott, és tíz éven keresztül tartózkodott Bukarestben. Így már fiatal éveiben megismerte a birodalom eltérő fejlettségű területeit, különböző nemzeteit, valamint megtapasztalta a török hatalom részéről megnyilvánuló elnyomást is.

1790-ben látogatott először Bécsbe egy befolyásos görög származású főúrhoz, ahol fél évet tartózkodott. Itt jelentette meg két, még Bukarestben görög nyelvre lefordított művét: egy orvostudományi antológiát és egy francia kisregény-gyűjteményt.⁴³ 1791-ben visszatért Bukarestbe, ahol aktív kereskedelmi tevékenység mellett igen sokat olvasott, elsősorban klasszikus irodalmat, természettudományt, történelmet és földrajzot. Ezekben az években alapozta meg azt az elméleti tudását, melyet pár évvel később a gyakorlatba is megpróbált átültetni forradalmi szervezeti létrehozásával.

1796 augusztusában újra Bécsbe költözött, de már hosszabb időre, ahol egyre komolyabban kezdett el egy balkáni felkelés kirobbantásáért dolgozni, valamint egy, a francia forradalom eszméin nyugvó balkáni köztársaság megalakításáért küzdeni. Bécsben eszméi népszerűsítésére titkos társaságot is létrehozott *Eteria* (Társaság) néven. Az 1790-es évek közepén tette közzé *Görögország térképe* című vázlatát, mely a megalakítandó görög állam határait jelölte ki. Eszerint a Kárpátoktól, a Duna és a Száva folyóktól húzódna az állam a Jón-, és a Líbiai-tengerig, valamint Kis-Ázsiáig.⁴⁴

Már bucaresti tartózkodása alatt szervezői tevékenységet is kifejtett az Oszmán Birodalom népeinek felszabadítása érdekében, és amikor Bonaparte Napóleon Itáliában tartózkodott, elindult Bécsből Triesztbe, hogy találkozzon a francia hadvezérrel, és megszerezze támogatását.⁴⁵ Többször próbált kapcsolatba lépni Napóleonnal, de hiába írt neki több levelet is, a hadvezér valószínűleg soha nem hallott Rigaszról, amikor pedig ez utóbbi Itáliába érkezett, Napóleon már eltávozott onnan, így nem jöhetett létre a személyes találkozás.⁴⁶

Nem sokkal Bécsbe érkezése után komoly befolyásra tett szert a Habsburg Birodalom területén élő görög kolónián belül, elsősorban fiatal egyetemistákat és kereskedőket nyert meg forradalmi eszméinek. Titkos összejöveteleket és találkozókat szervezett ottani beavatott görögöknek, ahol forradalmi terveiről tárgyaltak.⁴⁷ Ekkor bízta meg egyik barátját az 1793-as francia alkotmány görögre fordításával, aki 1797 közepére eleget is tett a felkérésnek, és ekkor nekilátott, hogy a francia minta alapján megfogalmazza a leendő görög köztársaság alkotmányát, de a speciális balkáni viszonyokat is figyelembe véve: elsősorban a török fennhatóságot. Közben kiadott

43 Koliopoulos, J. S.: i. m. 217. o.

44 Δασκάκη, Απ. Β.: Το Πολίτευμα της Ελληνικής Δημοκρατίας του Ρίγα Βελεστινλή. Αθήνα, 1962. (Daskakis, Ap. V.: Rigasz Velesztinlisz Görög Köztársaságának alkotmánya. Athén, 1962), 29–30. o.

45 Uo. 36. o.

46 Woodhouse, C. M.: The Macedonian Contribution to the Struggle of Rhigas. In: *Balkan Studies*, 1989, 35–36. o.

47 Daskakis, Ap. V.: i. m. 33. o.

még egy Moldvát és Havasalföldet tartalmazó térképet is (mely területekre nem terjedt volna ki görög köztársasága), elsősorban kereskedelmi-pénzügyi céllal. Ezekhez mellékelte egy Nagy Sándor-portrét is, aki számára példaértékű volt: az első olyan (ráadásul makedón) hódító, aki a Kelet-Mediterráneumot egyesítette, és akit ebből a szempontból politikai előképének is tekintett.⁴⁸ Rigasz politikai és erkölcsi szempontból is követendő példának tartotta őt, hiszen Nagy Sándor nemcsak legyőzött egy-egy birodalmat (például a perzsákat), hanem megpróbálta be is olvasztani Makedón Birodalmába, amely egy soknemzetiségű, viszonylagos önállóságot is biztosító birodalom volt. Rigasz céljai nagyon hasonlítottak ehhez a Nagy Sándor-i eszméhez, de már a 18. század végének fejleményeit is figyelembe véve alakította volna ki államalakulatát.

Alkotmánytervezetét 1797 végére fejezte be és nyomtatta ki Bécsben az 1793-as jakobinus alkotmány mintájára, de míg a francia alkotmány egy nemzet számára készült, addig Rigasz soknemzetiségű államában vallási és faji különbségtétel nélkül valósult volna meg az alkotmányos rend. Ő volt az első, aki a francia forradalom alapelveit a Balkán viszonylatában próbálta meg alkalmazni, és egy külön alkotmánytervezetet dolgozott ki az összes balkáni nemzet egyesítésére: *Rumélia, Kis-Ázsia, a Földközi-tengeri szigetek és Vlachia [Észak-Görögország] lakosságának új politikai irányítása* címmel. Az Oszmán Birodalom megdöntése után egy új államot szeretett volna létrehozni a birodalom nyugati területein Görög Köztársaság néven. Ennek megvalósításához (ha békés eszközökkel nem lehetséges) akár forradalom kirobbantását is megengedhetőnek tartotta a Balkánon. Azonban amikor tervezete népszerűsítésére a félszigetre utazott, az oszmán hatóságok letartóztatták, majd 1798 júliusában kivégezték – a konstantinápolyi pátriárka asszisztálása mellett.⁴⁹ A pátriárka már korábban megfenyegette a görögöket, hogy aki elolvassa Rigasz tervezetét, azt kiátkozza. Rigasz kísérlete azért is érdekes, mert tervezett forradalmának egyes jellemzőivel találkozni fogunk az 1908-as ifjútörök forradalomnál⁵⁰ is. Köztársasága az egyenlőségen alapult volna a Balkán összes nemzetének részvételével, ezért a balkáni föderációs tervezetek és elképzelések előfutárának lehet tekinteni. Bár a görögök dominanciája megjelent művében, ez magyarázható a görög nyelv abban az időben betöltött fontos közvetítő szerepével is, hiszen az ortodox szertartások ezen a nyelven folytak, az oktatás nyelve is a görög volt és a kereskedelemben is ezt használták. Hivatalos nyelvnek a beszélt görög nyelvet, a dimothikit vezettette volna be, ami ugyancsak úttörőnek számított a 18. század végén.

Megítélése a mai napig vitatott a kutatók között, egy részük a pánhellén eszme előfutárának és atyjának tartja, részben azért, mert államalakulatát Görög Köztársaságnak nevezte, és mert

48 Woodhouse, C. M.: i. m. 35. o.

49 Κιτσίκη, Δημήτρη: Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ό αιώνα. Εστία, Αθήνα, 1978. (Kitsikis, Dimitris: Görögország és Törökország összehasonlító története a 20. században. Estia, Athén, 1978) 81. o.

50 Az ifjútörök forradalomról ld. később, VI. fejezet.

minden nemzetnek a görög nyelv használatát írta elő. Ugyanakkor a szerzők másik csoportja úgy véli, Rigasznál jelen volt a nemzetek egyenlőségének az alapelve, köztársasága a nemzeti szuverenitáson alapult volna, ezért a föderációs gondolat első képviselőjét tisztelik benne a Balkánon. Ahogy Todorov is állítja, Rigasz egy demokratikus alapokon nyugvó, az összes nemzetiség egyenlőségét megvalósító, egyesített soknemzetiségű államot képzelt el.⁵¹

Mi is ez utóbbi álláspontot tartjuk elfogadhatónak, már csak azért is, mert a görög jelző értelmezésével is óvatosan kell eljárni, és nem a mai viszonyok alapján kell megítélni szerepét, hiszen abban az időben a görög elnevezés többek között Európában a keleti (ortodox) keresztény szinonimájaként is használt kifejezés volt. A felvilágosodás eszméje viszont keveredett még nála a Bizánci és Makedón Birodalom görög dominanciájából eredő (és már idejelműlt) legitimációval. Két korszak határán élve két eszmerendszer és két értékrend is hatott rá, melyektől nem tudta magát függetleníteni. Az előbb említett birodalmak ugyanakkor arra (is) szolgálhattak példaként, hogy milyen hosszú idő óta élnek a „Kelet” népei egy soknemzetiségű államban, és hogy a Balkán ebből a szempontból mindig is egy entitás volt, melynek csak egyenes folytatása lenne köztársasága (melybe a törököket is integrálta volna). A görögöt pedig, mint a keleti, ortodox megfelelőjét használta, és nem azt akarta sugallni, hogy a többi nemzetiség másodrendű szerepet foglalna el a görögök mellett, tehát hogy alsóbbrendűek lennének az államban.⁵²

Alkotmánytervezetének⁵³ legfontosabb pontjai:

„1. cikkely: A Görög Köztársaság annak ellenére egységes, hogy különböző népeket és vallásokat foglal magában. A vallási kultuszok különbségeire nem tekint ellenséges szemmel. A tartományait határoló összes folyóval és tengerrel együtt oszthatatlan, melyek együtt alkotnak egy egységet, oszthatatlan testet.

21. cikkely: A nép egésze együtt alkotja a nemzetet, nem csak a gazdagok és az előkelők.

53. cikkely: Az összes törvény és parancs egyszerű [dimothiki, beszélt nyelv] görög nyelven lesz megfogalmazva, így mindenki jobban olvashatja a birodalom egész területén az összes ítéletet és állami végzést.

122. cikkely: A törvényhozó hatalom természetesen minden görögnek, töröknek, örménynek, zsidónak és minden más nemzetiségnek (akik ezen köztársaság lakói) biztosítja az egyenjogúságot, a biztonságot, a szabadságot, a földtulajdon birtoklási jogot és a birtok biztonságát, a közkölcönöket, melyek szükségesek lehetnek a szabadsághoz, minden vallás szabadságát, a közoktatást,

51 Todorov, Varban N.: Greek Federalism during the Nineteenth Century (Ideas and Projects). East European Quarterly, Boulder, New York, 1995, 7. o.

52 Uo. 9. o.

53 A francia jakobinus alkotmány felépítését követi, így az Emberi Jogok Nyilatkozatából és az alkotmányos törvényhozás és kormányzás kérdésével foglalkozó két nagyobb egységből áll.

*akadálytalan sajtószabadságot, a közös társaságokba gyűlés jogát, [...] és végül az általános emberi jogok élvezetét.*⁵⁴

Minden haladó cikkelye ellenére is az alkotmánytervezet magán viselte az előző korok hatását, elsősorban a Bizánci Birodalom időszakáét. A szabadságjogok inkább az egyéni szabadság szintjén valósultak volna meg, egy-egy vallási vagy nemzetiségi közösség ugyanakkor nem rendelkezett volna teljes jogú közösségi jogosítványokkal. Ez azért sem meglepő, mert a francia eredetiből alkotta meg Rigasz, ahol – az eltérő politikai és társadalmi fejlődésnek, valamint a lakosság nemzeti összetételének következtében – ez a probléma fel sem merült, ugyanakkor maga a liberalizmus sem ismerte a közösségi, felekezeti jogokat. Ez azt jelenti, hogy Rigasz a korszak uralkodó (modern) eszméivel összhangban alakította ki tervezetét, és ebből fakadóan nem gondolkodott közösségi jogosítványokban, csak az egyéni szabadságjogok biztosításában.

Ha az új Görög Köztársaság földrajzi határait megnézzük, megállapítható, hogy a határain belül a görög népesség nem alkotott volna többséget. A soknemzetiségű birodalomban ugyanis nagy létszámú török, bolgár, albán, szerb, örmény stb. is élt volna. Rigasz számára azonban nem feszült ellentmondás a görög nyelv hivatalossá tétele, a görög nemzet kormányzása, és a soknemzetiségű államban csak kisebbséget alkotó népességszáma között. Ez nemcsak a bizánci hagyományokból fakadt (amelyek erőteljesen éltek még a 18. században), hanem az adott kor gazdasági-társadalmi viszonyaiból is. Az ugyanis megkérdőjelezhetetlen, hogy a görögök komoly gazdasági és szellemi fölényben voltak az Oszmán Birodalom nyugati területein, a 18. század elejétől már ők töltötték be a moldvai és havasalföldi fejedelmi tisztséget, és a konstantinápolyi fanarióták a legbefolyásosabb és leggazdagabb réteget alkották a fővárosban. Ehhez társult az ökomenikus pátriárka hatalma az összes ortodox vallású alattvaló felett, valamint a görög nyelv oktatásban, kereskedelemben és a művelt közéletben betöltött vezető szerepe:

*„A román, bolgár, szerb városi polgárság gyerekei görög iskolákban tanultak, más iskolák nem is voltak ebben a korszakban.”*⁵⁵ Ezért, bár tetten érhető talán a görögség szerepének túlhangsúlyozása Rigasznál, és a dicsőséges múltra való legitimációs hivatkozás a jövőben betöltendő vezető szerep magyarázataként, a korszak Balkán-félszigeti és oszmán realitásait és viszonyait figyelembe véve még a görög (mint legfejlettebb) nép vezetésével megvalósuló, állampolgári egyenlőségen alapuló soknemzetiségű állam létrehozása tűnt a legkevésbé járhatatlan útnak.⁵⁶ Sőt haladó, úttörő elképzelés volt az állampolgári egyenlőség megvalósítása a Balkánon, ezért a többi délkelet-európai kismemzet fejlődésében is fontos szerepet játszott elképzelése. Ő tekinthető a szabadság

54 Daskakis, Ap. V.: i. m. 74–112. o.

55 Uo. 64. o.

56 Azt azonban hozzá kell tenni, hogy ennek magvalósítására még nem voltak adottak a feltételek, és (utólag) külső támogatás nélkül kivitelezhetetlennek tűnik elképzelése.

megvalósításáért küzdő első mártírnak a Balkánon, aki a szultáni elnyomás megdöntése után a görög és a török nép együttműködésével képzelte el a jövőt, a vallási különbségek háttérbe szorításával. Az pedig, hogy nem gondolkozott független török, görög, albán, bolgár, szerb államban, az itteni nemzeti (és gazdasági valamint politikai) fejlődés megkésettségével magyarázható, hiszen csak a 19. század elején kezdett el a modern nacionalizmus és a felvilágosodás szélesebb ismerettségére szert tenni, tehát ekkor még nem volt meg ennek a nemzeti-kulturális feltételrendszere.

Ennek ellenére kicsit idealizáló az elképzelése, hiszen nem látta be, hogy alkotmánytervezete összeegyeztethetetlen az Oszmán Birodalom népeinek vallási, majd később nemzetiségi vágyaival, és rosszul mérte fel a kor valódi lehetőségeit és uralkodó eszmeiségét. A vallási kérdés még nála is ellentmondásosan jelenik meg, ennek az egészen nyilvánvaló jele érhető tetten az 1796-ban írt szabadsághimnuszában, a *Csatadalban* is, melyben azt javasolta, hogy az Oszmán Birodalom keresztény és muzulmán lakói fogadják el a felkelés szimbólumának a keresztet.⁵⁷

Összességében azt lehet mondani, hogy a 18. század végén nem volt reális lehetősége annak, hogy Rigasz elképzelése megvalósuljon. Tervezetében keveredtek a Bizánci Birodalomból és a felvilágosodásból eredő legitimációs eszmék és gondolatok. Éppen ezzel magyarázható összes következetlensége és ellentmondása, hiszen mind a klasszikus görögség ideáljából, mind a bizánci tradíciókból, mind pedig a modern, nyugati forradalmi eszmékből merített, de ezek egy koncepcióba integrálása nagyon nehéz feladatnak bizonyult. Tervezete ennek ellenére eredeti, hiszen modern elemeket hozott a balkáni politikai gondolkodásba, sokakra hatott ösztönzőleg: száz éven keresztül alkotmánytervezete lesz a minta, és egészen a 20. század elejéig visszatérő gondolat a balkáni összefogás egy soknemzetiségű állam létrehozásában, melynek egyik utolsó megjelenése az ifjútörök forradalom idejére tehető.

57 Kitsikis, Dimitris: i. m. 83. o.

NEMZETFOGALOM A 19. SZÁZADBAN

Az 1830-as évekre jelentősen leszűkült a nemzetfogalom hatósugara. Általában a görög földrajztudósok által használt határok terjedtek el a közfelfogásban is, melyek már Epiroszt és Macedóniát nem foglalták bele hellász-fogalmukba.⁵⁸ Ez volt domináns a függetlenség kivívását követően is. Még Alexandrosz Mavrokordatosz⁵⁹ is abban reménykedett, hogy Görögország északi határainál a későbbiekben egy ütközőzóna fog kialakulni kis területű független államokból. Általánosan elfogadott nézet volt, hogy természetes és erős határnak kell majd szavatolni északon a biztonságot. Ezt a természetes határt pedig a Thesszália északi részén húzódó Zagori- és Pelion-hegység jelentené, tehát sem Epirosz sem pedig Macedónia nem lenne része. Ioannisz Kapodisztriasz⁶⁰ Görögország első kormányzója is ennek a meggyőződésének adott hangot 1828-ban, amikor a három protektori hatalomnak adott válaszában az új görög államnak védhető határokat javasolt: az Olimposz-hegység természetes demarkációs vonalát:

„Az ókorban is ez a határ választotta el Görögországot északi szomszédjaitól. A középkorban is az újkor folyamán Thesszália mindig is görög kézen volt, míg Macedónia szláv területnek számított. Thesszália földrajzi helyzetének köszönhetően elkerülte az idegen betelepülést.”⁶¹

Ez a mérsékelt és realista megközelítés azonban nem tartott sokáig, és szűk két évtizeddel később a görög nacionalizmus egyre erőteljesebb jelentkezésének köszönhetően az északi határokat már messze, Macedónia szláv ajkú népessége közé akarták kitolni, ami a görög nemzeti identitás megváltoztatásához vezetett: a túlzó területi igények „történelmi alapon nyugvó” igazolásához, bizonyításához. Ezzel magyarázható, hogy még azt követően is, hogy 1834-ben Athént hivatalosan az ország fővárosává tették, sokan ezt csak átmenetinek képzelték, és várták, hogy

58 Uo. 334. o. Ebben nagy szerepük volt a nyugati íróknak, gondolkodóknak is, akik szintén ezt a kisebb területet tekintették Görögországnak.

59 Alexandrosz Mavrokordatosz (1791–1865) befolyásos fanarióta család tagjaként született Konstantinápolyban, majd tanulmányait olasz földön folytatta, de Havasalföldön is megfordult, mielőtt csatlakozott volna a görög szabadságharchoz, ahol vezető politikai személyiséggé vált. Ottó király uralkodása alatt többször is Görögország miniszterelnöke volt, és az Angol Párt egyik legkövetkezesebb támogatója a görög politikai életben. Veremis, Thanos: *Historical Dictionary of Greece*. London, 1995, 121–122. o.

60 Ioannisz Kapodisztriasz (1776–1831) Korfu szigetén született, majd Padovában folytatott orvosi tanulmányokat. A Jón Szabad Állam jegyzője volt az orosz fennhatóság idején 1800–1807-ig, majd orosz diplomáciai szolgálatba lépett. 1816-tól orosz külügyminiszter-helyettes, ahonnan 1822-ben bocsátották el a görög szabadságharc eseményei miatt. 1828 januárjában választották meg a független Görögország első kormányzójává, de 1831 októberében egyik riválisa parancsára meggyilkolták.

61 Koliopoulos–Veremis: i. m. 335. o.

a görögség valódi központja, Konstantinápoly átvegye ezt a szerepet. Ebben a légkörben született meg az először 1844. január 14-én használt *Nagy Eszme (Megali Idea)* kifejezés, amit Ioannisz Kolettisz⁶² vázolt fel a görög nemzetgyűlés előtt. Ezzel új nemzeti programot fogalmazott meg: a nemzeti egység megvalósítását, a török uralom alatt élő görögök felszabadítását, és egy nagy görög államba integrálását. Ez ebben az időszakban még csak szlogen volt, megfelelő stratégia és a megvalósításához szükséges eszközök nélküli program. Keveredett benne a balkáni összefogást hirdető propaganda az ekkortól jelentkező görög nacionalizmus elemeivel. Egyre inkább ez utóbbi domborodott ki: görög felsőbbrendűséggel, a többi nemzet elnyomásával egyesítő attitűd, és ez vált az eszme meghatározó elemévé, egész fennállása alatt, 1923-ig.

A Nagy Eszme nacionalista elképzelés, melynek célja, hogy a görög állam meghódítsa az Égei-tenger északi, keleti és nyugati partvidékét, kibővítve Konstantinápoly városával. Érvrendszere három pilléren nyugodott: a történetiségen, amely a Bizánci Birodalom több évszázados görög múltját hangsúlyozta; az etnicitáson, mely a görög jelenlét arányait túlozta el;⁶³ és Görögország biztonsági stratégiáján, mely szerint az ország biztonsága csak akkor szavatolt, ha az Égei-tenger keleti és nyugati partja is görög ellenőrzés alatt áll.

Az elmélet gyökerei már a 13. században felfedezhetőek, mikor a keresztések elfoglalták Konstantinápolyt és a bizánci császár Kis-Ázsiában keresett menedéket. Konstantinápoly volt az egész görögség számára a vallási központ, a Patriarchátus székhelye, a „Város”. Itt található a legszentebb templom, az Agia Szófia, mely különösen nagy befolyást gyakorolt minden görögre, erős érzelmi szálak fűzték őket hozzá.⁶⁴ Ugyanakkor csak a városban kb. 200.000 görög élt, így ez volt a legnépesebb görög lakta település a 20. század elejéig. Ezért nem csoda, hogy 1453. május

62 Ioannisz Kolettisz (1774–1847) 1835–1843 között párizsi görög követ, majd 1844–1847 között Görögország miniszterelnöke.

63 Az Oszmán Birodalom területén a 19. század végén kb. 2,5 millió görög élt. Az európai területeket leszámítva, nagyrészek Konstantinápolyban és környékén, Szmírnában és környékén, valamint a Fekete-tenger déli partvidékén volt található. Konstantinápolyban 1897-ben 236.000 görög élt, tehát a város kb. negyedét ők tették ki, míg Szmírna városában és környékén kb. 150.000 görög élt ugyanekkor, a városban belül a görögök voltak többségben. Karpat, Kemal H.: i. m. 47, 105, 122. o. Egész Kis-Ázsia területét nézve viszont a görög népesség aránya jóval alacsonyabb volt, meg sem közelítette a relatív többséget, ezért volt szükség a tényleges adatok eltűlésére. További népességstatisztikákat ld: I. Melléklet 1–4. táblázat. Az Oszmán Birodalom balkáni területein (Várna, Szófia, Bukarest) kívül, Európa több városában is voltak jelentős görög kolóniák (pl. Bécsben, Odesszában, Párizsban, sőt Alexandriában, stb.), melyek közül a legnépesebb az egyiptomi volt. A 20. század legelején Alexandria városában kb. 150.000 görög élt (ezzel a második „legnépesebb” görög város volt ekkor), de éltek Kairóban és a Nílus partján fekvő más városokban is görögök. Az alexandriai görög közösség létszáma a krími háború kitérését követően nőtt meg, mikor megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok Athén és a Porta között. A város első (újkori) görög iskolája is ekkor, 1854-ben alakult meg. Ζαρκαδάκης, Γιώργος: Αλεξανδρεία. Η νύμφη της Μεσογείου. In: Γαϊόραμα, 2001. Ιούλιος-Αύγουστος, (Zarkadakis, Giorgos: Alexandria. A Földközi-tenger nimfája. In: Georama, 2001. július-augusztus), 81. o.

64 Bár a város elfoglalása után a törökök (több más keresztény templomhoz hasonlóan) mecsetté alakították át, spirituális vonzereje és a vallásban korábban betöltött kulcsszerepe miatt továbbra is fontos szerepet játszott a görög vallási-, és nemzeti gondolkodásban, de a mindennapi életben is. Magyarán ez a török hódítást átmeneti időszaknak felfogó görög közgondolkodással is, mely szerint a város vissza fog kerülni majd a görögökhöz.

29-e, amikor a török elfoglalta a várost, az egész görögség számára világvége hangulatot hozott, és külön irodalmi műfaj alakult ki a város elestét sirató énekekből: az ún. thrénoszok.⁶⁵

A városhoz egyéb mitikus szálak is fűzték a görögöket, mint például az utolsó bizánci császár, XII. Paleologosz Konsztantinosz halála, aki az ostrom alatt veszítette életét 1453-ban. A népi hagyomány szerint azonban valójában nem halt meg csak kővé dermedt, és azon a napon, amikor a város felszabadul, újra életre fog kelni, a törököt pedig kiűzik oda, ahonnan jöttek, a „világ szélére”.⁶⁶ Az oszmán megszállás időszakát a többi balkáni nép is csak átmenetinek gondolta. A szerb balladákban hasonló szerepben jelent meg Kraljevič Marko, aki a legenda szerint titkos helyen bújt meg, közel a macedón területen lévő erődjéhez, Prilephez, és mikor elérkezik az idő a szerb újjászületéshez, életre kel és a keresztények élére állva elűzi a törököt a „kék tengeren keresztül”.⁶⁷ A felszabadító harcoknak ez a messianisztikus kultusza az egész félszigeten elterjedt hiedelem volt, melynek gyökerei még a bizánci időszakig nyúlnak vissza, amikor a határvidékeken az arab betörések fenyegették a birodalom egységét. A török ellen harcoló hősök többsége ugyanis magára öltötte az ott harcoló legyőzhetetlen görög katona legendájából annak tulajdonságait és jellemvonásait. Így a török elleni küzdelem a nép értelmezésében szerves folytatása lett a Digenisz Akritasz mítosznak és hagyománynak.⁶⁸

A Nagy Eszme kifejezést először a már említett Ioannisz Kolettisz használta, és ő vázolta fel céljait is: „A görög királyság nem Görögország, hanem csupán Görögország egy része, mégpedig a legkisebb és legszegényebb része. Görög nemcsak az, aki a királyságban lakik, hanem az is, aki Janinában, vagy Szalonikiben, vagy Drinápolyban, vagy Konstantinápolyban, vagy Trebzondban, vagy Kréta

65 A thrénoszok olyan történelmi siratóénekek, amelyek részben népi-, részben egyéni énekek, alkotások, és különböző görög városok és földrajzi helyek török megszállása alkalmával keletkeztek. (Pl.: Thesszalóniki, Hadrianapolisz, Trapezunt, és a legtöbbször Konstantinápoly.) A szerzők gyakran szólítják fel hallgatóikat olvasóikat, hogy tegyenek meg mindent a birodalom felszabadításáért. Általában a rabság megszűnésének reményével, Isten segítségével való bizakodással végződik az ének. Jelentőségük, hogy több évszázadon keresztül ébren tartották a nemzeti öntudatot. A városok elestét sirató énekekről: Hadzisz, Dimitriosz: i. m. 119. o.; és Kapitánffy–Caruha Vangelio–Szabó: A bizánci és újjörög irodalom története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 185–186. o.

66 Ez a hiedelem még a 19. században is élt a nép körében. Jól mutatja aktualitását, hogy I. György görög király (1863–1913) fiának a Konsztantin nevet adta (aki 1913–1917 és 1920–1922 között volt görög király), ahogy II. Katalin orosz cárnő, a görög terv megálmodója is erre a névre kereszteltette unokáját, a tervezett bizánci császárt. (II. Katalin terve az 1774-es kücsük-kajnardzsi béke után született, és egy új Bizánci Birodalom helyreállítását jelentette volna orosz vezetéssel: a törököt kiűzve a Balkánról, egy új görög császárságot hozott volna létre Konstantinápoly fővárossal, orosz herceg irányítása alatt.) Bővebben ld.: Ormos Mária–Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 40. o.

67 A szerb hagyomány szerint a kék tengeren túlról érkeztek a törökök, tehát oda kell őket visszaüzni. Stoianovich, Stoian: i. m. 169–170. o.

68 Az akritasz szó a görög akron (határ, szél, vég) képzésével alakult ki, és a végeken harcoló katonákra utal, akik az arab betöréseket próbálták megakadályozni. A szájhagyomány legendákat szőtt ezeknek a harcosoknak az alakjai köré, akik közül többet név szerint is megjelöltek, de leggyakrabban egy általános, szimbolikus tulajdonságokkal rendelkező hős áll a középpontban, ő Digenisz Akritasz. (A digenisz jelentése két faj – dio, genisz –, ami az arab–görög keveredésre utalt a határvidéken.) Szájhagyomány útján bekerült az újjörög hagyományok közé, és nemzeti hőssé vált. Részletesebben ld.: Hadzisz, Dimitriosz: i. m. 43–48. o.

szigetén, vagy Szamosz szigetén él, azokon a földeken, amelyek a görög történelemhez vagy a görög nemzethez tartoznak. [...] Két nagy központja van a görögségnek: Athén és Konstantinápoly. Athén csupán a királyság fővárosa, Konstantinápoly viszont a nagy főváros, a Város, a Polisz, valamennyi hellén vonzáspontra és reménysége.⁶⁹

A Nagy Eszme ókori vagy bizánci minták alapján történő megvalósítása, azaz Nagy-Görögország létrehozása 1844-től egészen az 1870-es évekig a görög állam hivatalos ideológiáját képezte, melyet egy görög politikus sem kérdőjelezett meg. Az 1840-es évek politikai nyugtalanságát az 1850-es évek irredenta megmozdulásainak a sora követte a krími háború idején, amit csak erősített 1853 májusában Konstantinápoly elfoglalásának 400. évfordulója, melynek hatására az egész országban törökellenes tüntetések és megemlékezések folytak.⁷⁰ Ilyen környezetben folyamatosan előtérben volt a „Görög Birodalom” megalakításának a terve, mégpedig az idegen területen élő görögök aktív és hathatós fegyveres közreműködésével.

A század közepén egyre irreálisabb elképzelések születtek a görög birodalom leendő határaitól. 1848-ban egy képviselő parlamenti beszédében már Kolettisz is meghaladva a görögök egyesítése kapcsán Kis-Ázsiáról, Thesszáliáról, Epiroszról, Macedóniáról, Albániáról, Szerbiáról, Bulgáriáról, Trákiáról, Daciáról, a Jón-szigetektől, és a szélesebb Mediterráneumról beszélt, ahová beletartozna Szíria is, „a pompás görög népnek ez a nagyszerű területe”.⁷¹

1853-ban az *Athena* című napilap közölt egy levelet, mely azt bizonygatta, hogy a görög vagy bizánci nemzet görögökből, bolgárokból és albánokból állt, a kapcsolatot köztük a görög nyelv és a „görög faj” alkotta.⁷² 1855-ben egy név nélkül megjelent és gyorsan népszerűvé váló költeményben „Görögország jogos és természetes” határaiként északon a Duna és a Fekete-tenger, keleten az Eufrátesz, nyugaton az Adriai-tenger, míg délen a Földközi-tenger jelentek meg.⁷³ Az ebben a szellemben (a görög nacionalizmus egyik csúcspontján) született elképzelések mind úgy fogták fel a görögök egyesítését, mint egyben a görögök misszióját a Kelet civilizálására, és úgy magyarázták, hogy a kereszténység nevében van szükség a határok kiterjesztésére, egy új „Görög Keresztény Birodalom” létrehozására. Ezen logika szerint a protektori hatalmaknak sincs legitimációjuk ennek a birodalomnak a megalapítása ellen fellépni.⁷⁴

Az elméletet természetesen tudományosan is megpróbálták alátámasztani, melyhez

69 Kolettisz 1844-ben, az alkotmányozó nemzetgyűlésen elmondott beszédéből való az idézet, Jelavich, Barbara: A Balkán története I. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 234. o.

70 Veremis, Thanos: *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, i. m. 1990, 79. o.

71 Uo. 84. o.

72 Uo. 100. o.

73 Uo. 85–86. o.

74 Ezzel szemben elég élesen jelentkezett a kontraszt, amikor a nagyhatalmak hajói blokád alá vették Pireusz kikötőjét, hogy ezzel kényszerítsék a görög kormányt semlegességre a krími háború időszakában.

a történetíró Konsztantinosz Paparrigopoulos⁷⁵ nyújtotta a legtöbb segítséget, bár nála már új elméleti megalapozás is megjelent. Kolettisz esetében ugyanis nem Bizánc feltámasztásáról volt szó, hanem egy olyan politikai programról, mely helyreállítaná Görögország kulturális és politikai hegemóniáját a „görög Keleten”.⁷⁶ Paparrigopoulos a nacionalizmus kiterjesztésének egyik legelső híve volt, aki fő céljának a nemzeti egység megvalósítását tekintette, ezért arra törekedett, hogy igazolja Görögország folyamatosságát földrajzi értelemben is, ezzel bizonyítva a történelmi kontinuitást.⁷⁷ Többkötetes történelmi munkája az 1850-es években kezdett el megjelenni, melyben a bizánci civilizációt (amit a felvilágosodás klasszikus Görögországnak hívei kirekesztettek a görög örökség hagyományából), a görög történelem integráns részeként mutatta be.⁷⁸ Bár törekvése a Bizánci Birodalom visszaállítására szembetalálta magát a kor több, a klasszikus idők civilizációjának elszánt hívével, mégis sikerült neki Bizáncot és Kolettisz elképzelését összekapcsolnia a „romantikus hellenizmus” politikai kultúrája által. 1852-ben írta, hogy a „bizánci államnak köszönhetjük nyelvünk megőrzését, de vallásunk és általánosabb értelemben nemzetiségünk megőrzését is.”⁷⁹ Bizáncról mindig meghitt, bensőségesen beszélt, és nem eltávolodva (bizonyos történelmi távolságot megtartva), hanem állandó kapcsolatban állva saját korának társadalmával és kultúrájával, gyakran használva rá a „*mi birodalmunk*”, „*Középkori Görög Királyság*”, a „*mi középkori birodalmunk*” kifejezéseket.⁸⁰ Ezért 1453 számára személyes veszteség, a gyász és szomorúság forrása, némileg visszatért ezzel a thréoszok hagyományához, és közelebből meg tudta érinteni (elsősorban emocionálisan) a görögséget. Sikerült tehát Koraisz Bizánc-felfogását újraértelmezni, és a görög politikai gondolkodás rendszerébe beilleszteni.

Paparrigopoulosz szerepe azért is jelentős a görög nemzeti fejlődés szempontjából, mert ő teremtette meg az ideológiáját a határon kívül, és az azon belül élő görögök együttműködésének, és a keleti ortodox birodalom kulturális és politikai egységének ideológiai-történeli megalapozása is az ő nevéhez fűződött. A görög nemzet fejlődése véleménye szerint három fázison ment keresztül. Az ókorban a görögök a politikai és intellektuális szabadság megvalósítása után szabadon éltek, majd a középkorban (a bizánci időszakban) ők lettek a kereszténység apostolai,

75 Konsztantinosz Paparrigopoulosz (1815–1891) Konstantinápolyban született, de családjá nem sokkal később Odesszába költözött, így az ottani görög kolónián belül nőtt fel. A függetlenség kikiáltásakor, 1830-ban költözött Athénba, ahol nem sokkal később igazságügyi miniszter lett. 1845-ben elbocsátották, és 1845–1851 között egy athéni középiskolában tanár, majd 1852-től az athéni egyetemi történelem tanszékének professzora.

76 Magdalino, Paul–Ricks, David: i. m. 27. o.

77 Veremis, Thanosz: *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, i. m. 12. o.

78 Az ötkötetes munka A görög nemzet története az ókortól napjainkig (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους) címmel jelent meg, és rövid időn belül a legnépszerűbb és legfontosabb görög történelmi munkává vált.

79 Magdalino, Paul: i. m. 28. o.

80 Uo. 29. o.

és hajtottak végre missziót minden európai érdekében. Végül a modern korban a görög nemzet lesz a Kelet nemzeti és politikai fejlődésének az előmozdítója, serkentője.⁸¹ A görög értelmiség viszonyulásának megváltozása a görög középkorral kapcsolatban nem volt független a korszak európai romanticizmusától sem, mely újjáértelmezte a „sötét” középkor évszázadait, ugyanakkor háttérbe is szorította a klasszikus antikvitást, így távolságot tartott Görögország és a Nyugat között. Bizánc rehabilitálása fontos lépés volt, mert a görögség fejlődésének lineáris jellegének hangsúlyozásához vezetett, és a görög állam területi kiterjesztésének ideológiai alapját fogja képezni a folyamatos görög politikai jelenlét megfogalmazásával.

Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy bár az 1850-as években nem kérdőjelezte meg senki a Nagy Eszmét, a megvalósítás mikéntjével kapcsolatban már ekkor is meg lehetett különböztetni két elképzelést. Míg Kolettisz és a hasonlóan gondolkozók úgy vélték, ha ehhez a nemzetközi politikai helyzet is megfelelő, az első adódó lehetőséget meg kell ragadni a megvalósításhoz. Másfelől voltak olyan politikusok (például a már említett Alexandrosz Mavrokordatosz, aki ekkor az Angol Párt vezetője volt), akik a belső fejlődésre helyezték a hangsúlyt.⁸² Ők először az ország gazdasági és közigazgatási-adminisztrációs problémáit szerették volna megoldani, és addig nem akartak veszélyesnek tűnő kalandor-politikát folytatni. (Ez a két elképzelés a 19. század utolsó negyedében is elő fog kerülni, és két egymással szemben álló politikai csoportosulás fogja őket képviselni.)

A Bolgár Exarchátus 1870-es megalapításával és (igaz, hogy csak pár hónapra) létrejövő Nagy-Bulgária megalakulásával (1878), körülbelül egy évtized alatt jelentősen megváltozott a külpolitikai konstelláció.⁸³ Ekkor vált Görögország számára nyilvánvalóvá, hogy a Balkánon más nemzet is birodalomépítő szándékkal lép fel,⁸⁴ és ezek közül a vetélytársak közül például Bulgária előnyösebb helyzetben van egyrészt az Égeum északi partvidékén élő délszláv népességnek köszönhetően, másrészt az 1870-es években elkezdett propagandatevékenységnek a következtében. Ha pedig az európai török birtokok visszafoglalása és felosztása után Görögország nem,

81 Augustinos, Gerasimos: i. m. 15 –16. o.

82 Uo. 14. o.

83 Az 1875–1878-as keleti válságot lezáró 1878. márciusi San Stefanó-i békeszerződés létrehozta Nagy Bulgáriát, mely ezzel a térség legerősebb államává vált. Bár az 1878. júliusi berlini béke revidálta a korábban megkötött szerződést, és három részre osztotta Bulgáriát, a görög közvéleményt és a politikusokat egyaránt sokkolta még a lehetősége is egy nagy délszláv állam kialakulásának. Innentől kezdve (míg a bolgár törekvések homlokterébe a pár hónapig fennálló egységes állam megteremtése került), a görög politika inkább az Oszmán Birodalommal fennálló kapcsolatok rendezésére, és a birodalom területi integritásának fenntartására törekedett, nehogy esetleg a bolgárok szerezzék meg a még „gazdátlan” macedón területeket.

84 Ezzel kapcsolatban persze nem árt pontosítani, és felhívni a figyelmet, hogy a 19. század első harmadától kezdve a szerb- és a horvát politikai körök is foglalkoztak egy nagy balkáni birodalom megalakításának gondolatával. Görögország szempontjából azonban ezek kevésbé tűntek veszélyesnek, mint egy nagy bolgár állam megalakulása, amely jelentős, görögök által is lakott területet foglalt volna magába, és kijutva az Égei-tengerhez elvágta volna a Konstantinápoly felé vezető utat a görögök elől.

vagy csak alig kapna e területekből, akkor az oszmán uralom konzerválása lenne az érdeke, így ugyanis könnyebben tudná megvédeni az ott élő görög kisebbséget, mintha azok egy délszláv államhoz kerülnének. Ez egy újfajta hellén-oszmanizmust hívott életre,⁸⁵ mely a Portához való közeledés politikájában realizálódott.

A bolgárok megerősödése Athén szemében nemcsak a görög érdekszférában lévő területek annektálását jelenthette, mint potenciális veszélyt, de annak a kockázatával is járt, hogy gazdasági és kulturális privilégiumokat szereznek a Portától, és kiszorítják a görögöket az oszmán kormányzatban már régóta betöltött magas hivatali pozíciókból. Ennek hatására fogalmazták meg a görög-törökség elméletét, melynek fontos eleme, hogy a görögség jelentős része továbbra is oszmán fennhatóság alatt állna, és az oszmán kormánystruktúra részét képezné.

Az előbb felvázoltak alapján a Nagy Eszme értelmezésének és eszmetörténetének több szakaszát lehet elkülöníteni. Az első szakasz a görög állam megalakulásától 1864-ig, az első területi gyarapodásig tartott. Ekkor a kis területre korlátozott, Athén központú görög állam helyett egy Konstantinápoly központú görög birodalomban gondolkodtak. A második szakaszban Athén központú Nagy-Görögország megteremtése lett a külpolitika egyik fő törekvése. A harmadik szakasz kezdete az imént említett bolgár terjeszkedés és az Oszmán Birodalom reformpolitikájának (Tanzimat-korszak)⁸⁶ hatására az 1870-es évek közepére tehető. Ebben az időszakban a terjeszkedő külpolitika helyére a görög-török együttműködés igénye lépett. Ez a kiegyensúlyozottabb viszony 1911–1912-re változott meg. Ekkorra vált nyilvánvalóvá a görög politikusoknak is, hogy az ifjútörök rendszer nem tartja be a keresztényeknek tett ígéreteket, sőt a szultáni önkényenél is elnyomóbb jellegű. Megkötötték a Balkán-szövetséget, és kezdetét vette az első Balkán-háború. Ekkor újra a Nagy Eszme határozta meg a görög külpolitikát, egészen a vesztes 1920–1922-es görög-török háborút lezáró kis-ázsiai katasztrófaig, amikor is végérvényesen szertefoszlott megvalósításának reménye.

85 Σκοπετέα, Έλλη: "Το Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα. Πολύτυπο, Αθήνα, 1988. (Skopetea, Elli: A „Minta Királyság” és a Nagy Eszme. Politipo, Athén, 1988), 287–297.

86 A Tanzimat a török reformkor (1839–1876) elnevezése, amikor a szultán a kisebbségek jogainak biztosításával és garantálásával próbálta megszerezni a keresztény alattvalók támogatásán kívül a nagyhatalmak szimpátiáját is. Az oszmán reformkorról és az alkotmányról bővebben: Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 167–198. o.

A NEMZETKONCEPCIÓ ÁTÉRTÉKELÉSE: ION DRAGUMISZ ELKÉPZELÉSE

Az 1870-es évek újragondolásra kényszerítették a görög politikai gondolkodást a bolgár veszély megjelenésével, és átalakították a korábbi elképzeléseket, míg az 1890-es évek úgy tűnt, hogy nem a területi expanzió időszakát hozzák el, így elindult a terjeszkedő politika kritikai felülvizsgálata.⁸⁷

1893-ban Görögország pénzügyi helyzete olyan labilissá vált (nem utolsó sorban az előbbi évtizedek nagy összegű kölcsöneinek köszönhetően), hogy az állam kénytelen volt csődeljárást kezdeményezni maga ellen, és ezzel nemzetközi pénzügyi ellenőrzés alá helyezni az országot.⁸⁸ A mind gazdasági, mind pedig katonai és politikai szempontból erőtlen, gyenge állam képtelennek látszott a 19. század végén bármiféle nacionalista törekvés megvalósítására és új területek megszerzésére. Az 1897-es görög-török háború is ezt bizonyította, és nagyon világosan megmutatta az ország gyengeségeit: a legtöbb görög számára egy több mint fél évszázados törekvést semmisített meg (legalábbis átmenetileg), a görögök egyesítésének programját. A háború közvetett hatásaként pedig több ezer menekült áramlott Thesszália veszélyes területéről Athénba. Így a főváros saját szemével látta, és saját bőrén tapasztalta a háború eredményeit. A vereséget követő bő egy évtizedben a társadalom különböző rétegei egyaránt heves kritikát fogalmaztak meg a görög állammal, és annak minden intézményével szemben, mint amilyen a hadsereg, a királyság, a parlament, az oktatási rendszer, stb.⁸⁹

Több befolyásos értelmiségi is úgy gondolta, hogy a vereség szükségképpen leszámolt azzal az álomvilággal, melyben a legtöbb görög élt, és elkerülhetlenné tette a realitásokkal

87 Jól mutatja az egymással szemben álló politikai elképzeléseket a korszak két jelentős politikusának állásfoglalása is. Theodorosz Deligiannis 1885-1887, 1890-1892, 1895-1897, 1902-1903 és 1904-1905 között volt Görögország miniszterelnöke (Clogg, Richard: i. m. 231. o.), egyértelműen a görög területi terjeszkedés híve volt, még az általa indított (katasztrofális vereséggel véget érő) 1897-es görög-török háború kudarca után is megnyert két választást! Fő ellenfele viszont (Harilaosz Trikupisz 1875, 1878, 1880, 1882-1885, 1886-1890, 1892, 1893-1895 között miniszterelnök, Clogg, Richard: i. m. 246. o.) a belső fejlődésre kívánta helyezni a hangsúlyt, felmérve azt, hogy Görögország nem képes egyszerre modernizálni és expanzív külpolitikát is folytatni. Vezetése alatt vasút- és útépités, a korinthuszi-csatorna átadása is megvalósult, és Athén újjáépítése az 1896-os olimpiát megelőzően. Ez a brit kormány által is támogatott politika erőteljesen befolyásolta a korszak értelmiségi gondolkodását is.

88 Clogg, Richard: i. m. 75. o. A kilátástalan pénzügyi helyzet és a gazdasági nehézségek pedig elindították az első nagyobb görög emigráns-hullámot, mely az 1890-es évek elejétől az első világháború kitöréséig tartott, mikor is körülbelül 350.000 görög hagyta el az országot

89 Augustinos, Gerasimos: *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society 1897-1914*. East European Quarterly, Boulder, New York, 1977, 25. o.

való szembenézést. Ebben a környezetben több politikai gondolkodó is eljutott a hagyományos görög külpolitika kritikájáig, és annak erőteljes módosítását kezdték el követelni. Az első tudományos igénnyel és elemző szándékkal megírt elméleti munka a nemzetről Alexandrosz Papanasztaszüü nevéhez fűződött, aki a 20. század elején jelentette meg tanulmányát *Nacionalizmus és más esszék (Ο εθνικισμός και άλλα κείμενα)* címmel, melyben a századelő nacionalizmusait vizsgálta. Újat hozott a görög politikai gondolkozásba azzal, hogy a nemzeti tudatot tartotta a nemzet létezésének legfontosabb kritériumának, míg „*a nyelv az emberek lelke*”.⁹⁰ Ezzel pedig a nyelv és nemzet kapcsolata került az előtérbe, felváltva a korábbi történeti alapon nyugvó nemzetkonceptiót. (Az egyik első, hasonló szellemben született megfogalmazás még 1881-ből származik Giannisz Pszicharisz tollából: „*A nyelv és szülőháza az egy. Egy országért, vagy egy nemzeti nyelvért harcolni, az ugyanaz a harc. ... Ahhoz, hogy egy nemzet nemzetté váljon, két dolog szükséges: az országhatárokat ki kell terjeszteni, és saját irodalmat kell létrehozni.*”⁹¹) Ez az elképzelés viszont a nemzetegyesítés egyik szükséges előfeltételeként tekint az egységes irodalmi nyelv létrehozására, így politikai kérdéssé vált a görög nyelv ügye. A nyelvkérdés ugyanis nem csitult el 18. század végi jelentkezése óta, sőt a 19. század végére egyértelmű politikai állásfoglalást is jelentett, és összekapcsolódott az oktatásüggyel.⁹²

Természetesen ez a felfogás nem volt független a „korszellemtől”, hiszen a 19. század végének nemzeti gondolkodói szinte mind a közös nyelv fontosságára hívták fel a figyelmet, melynek szerepe a vallásnál is fontosabb lett ekkor. Jó példa erre a török (albán) Şemseddin Sami munkássága, aki

90 Kitsikis, Dimitris: i. m. 132. o. Ez akár Dragumisz gondolatainak az előképe is lehetne, hiszen pontosan ez lesz az ő kiindulópontja is.

91 Augustinos, Gerasimos: i. m. 21-22. o.

92 A társadalom minden szintjén jelenlévő tradicionális kultúra fontossága az 1901-es ún. „Evangelium-lázadás” eseményeivel illusztrálható a legszembetűnőbben, mely politikai és társadalmi viharokat is keltett azt bizonyítva, hogy a 20. század eleji Athénban a nyelv, a vallás és a politika között igen szoros volt az összefonódás. Az incidens egy önzetlen elképzelésből indult ki, amely a Bibliát szerette volna a beszélt népnyelve lefordítani, hogy a műveltség nyelvét nem beszélő görögök is el tudják azt olvasni. Olga királynő (I. György király felesége) ösztönzésére elkészült az Új Testamentum fordítása, kevert nyelven, mely átmenet volt a megtisztított katharevusza és a népnyelv között. Ezt a szokatlan fordítást 1900-ban kezdte el közölni az ortodox egyház teológiai folyóirata, és valószínűleg nem váltott volna ki ilyen heves reakciókat, ha nem jelent volna meg nem sokkal később egy másik fordítás is. 1901-ben az egyik athéni napilap ugyanis részleteket kezdett el közölni egy tisztán népnyelven készült fordításból, magára haragítva az egyetemi diákságot, akik tiltakozásként rögtön kivonultak az utcára. A konzervatív, tradicionális felfogású diákok (főleg a teológiai kar hallgatói), szentségtörésnek, és a görög nyelv degradálásának látták a fordítást. Az incidens akkor gyűrűzött tovább, mikor a királynő által megrendelt fordítást is támadni kezdték a diákok, most már azt is alantasan minősítve, ráadásul ehhez összeesküvés-elméletet is gyártottak: orosz és délszláv összeesküvés kezdtek el gyanítani a fordítások mögött. (A királynőnek voltak orosz felmenői, ami elég is volt a vád megfogalmazásához, hogy orosz szándék húzódhat meg a háttérben.) 1901 novemberében a kormánynak teljesen kicsúszott az irányítás a kezéből, és a katonaságot is ki kellett vezényelni, mert a diákok egyre hevesebben tüntettek az utcán, haragjukat nem lehetett többé féken tartani. Szabályos felkelés robbant ki, melyet csak erőszakkal, és vérontással tudtak megfékezni, és a hatalmon lévő Theotokisz-kormány is belebukott a zavargásokba. Augustinos, Gerasimos: i. m. 31-32. o.

nyelvészként az egyik élharcosa volt a török nyelv megreformálásának az 1880-90-es években.⁹³ Hasonló szellemben megfogalmazott gondolatai 1899-ből:

„Amint azt már bebizonyították, Anatólia több mint félmillió ortodox lakosa semmiféle kapcsolatban sincs a görögséggel, és csak törökül beszélnek, származásukat tekintve pedig az anatóliai őslakosok és a törökök keveredéséből alakultak ki. ... Ezért nem szabad őket görögöknek tekinteni. Ahogy nem minden muszlim török, úgy egy ortodox keresztény sem feltétlenül görög. A vallás a hiten alapul, míg a nemzetiség – a nyelven.”⁹⁴ Illetve a Dragumiszhoz hasonló felfogása: „A nemzet és a faj elsődleges szimbóluma ... a nyelv, melyet tagjai beszélnek. Az emberek egy nyelvet beszélnek, azt, melyen egy nemzet és egy faj alapul.”⁹⁵

De akár az albán nemzetfejlődés is példa lehet erre, ahol a vallási megosztottság miatt is a nyelv lesz a legfontosabb összekötő kapocs:

„Egyesek azt mondják keresztény vagyok, mások az iszlámnak hódolnak,
az egyik török, latin a másik:

Egyeseket görögnek hívnak, másokat szlávoknak,
Pedig ti mind testvérek vagytok, ti kedves szerencsétlenek!
A papok és hodzsák megtévesztettek titeket,
Hogy elválasszanak, és hogy szegénnyé tegyenek!”⁹⁶

Pashko Vasa: *Ó Albánia, te szegény Albánia* című, 1878-ban megjelent művében jelent meg ez a gondolat. Ő az albán nemzeti gondolkodás első jelentősebb képviselője, kinek elképzeléseit elméleti szinten is meg fogja alapozni (és továbbgondolni) 1899-ben az albán nemzeti gondolkodás legjelentősebb alakja, Sami Frashëri. Ő az *Albánia, mi volt, mi most és mivé válik* című könyvében fejt ki nézeteit, melyek szerint a nemzet fennmaradásának legfontosabb feltétele a nyelvművelés, mert a nemzethez tartozás legfontosabb kritériuma a nyelv.⁹⁷ A Dél-Balkán politikai gondolkodói tehát egyértelműen a nyelv fontosságát hangsúlyozzák a 20. század beköszöntekor. Ebbe a sorba illeszkedik Dragumisz munkássága is, de speciális görög viszonyok között.

Dragumisz az „1897-es nemzedék” tagja volt, aki fiatal korától állami szolgálatban állt. Nagypapja (Nikolasz Dragumisz) az újkori Görögország első kormányzójának, Ioannisz Kapodisztriasznak

93 Sami (1850-1904) a janinai vilajet ma Albániához tartozó részén született, a helyi gimnáziumban végezte tanulmányait, és magtanult görögül, franciául, olaszul, arabul és perzsául is. 1871-ben távozott Izztambulba, ahol az albán nemzeti mozgalmat támogató cikkeket írt, és próbált politikai támogatást szerezni annak, hogy az albánok is egyenlő jogokat kaphassanak a birodalmon belül. 1880 körül azonban feladta ezen terveit, és a török nyelv megreformálásának szentelte életét. Több folyóiratot és irodalmi lapot is szerkesztett, de legjelentősebb munkái a török (egynyelvű és arab) szótárai voltak. David Kushner: *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*. Frank Cass, 1976, 16-17. o.

94 Kushner: i. m. 53. o.

95 Kushner: i. m. 62. o.

96 Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albán nemzetérválás kezdetei (1878-1913)*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010, 163. o.

97 Uo, 167-168. o. Mindkét albán gondolkodóról részletesebben: Uo, 152-197. o.

volt a személyi titkára, majd Ottó király alatt külügyminiszterként szolgált. Apja, Sztefanosz, Trikupisz politikai támogatójaként több évig parlamenti képviselő, és a macedón területek nemzeti mozgalmanak elszánt támogatója és irányítója volt. Ion Dragumisz 19 éves volt az 1897-es háború kitérőesekor, és azonnal önkéntesként csatlakozott, átmenetileg abbahagyva a jogi egyetemet is. A vereség számára egy katalizátor volt, melynek fel kellett ébresztenie a nemzetet. Maurice Barres⁹⁸ hatására a nacionalizmust ő is olyan energiának látta, mely a társadalmat mozgósíthatja. Dragumisz személyesen is találkozott vele Athénban, és ezt követően is tartották a kapcsolatot. Sok gondolatot vett át tőle, például a nemzet és állam kapcsolatáról.⁹⁹ A francia író szerint a nemzet és a nemzeti intuíció elsőbbséget élvez, prioritást kap az állammal szemben, mely gondolatot Dragumisz is magáénak vallotta, szerinte ugyanis az állam 1897-es katonai vereségével elvesztette minden szavahihetőségét és legitimitációját mint a nemzet elsőleges képviselője, és ezért a nemzet önmaga kell hogy irányítsa a sorsát. Görögország helyzete ekkor hasonlóságot mutatott Franciaország 1870-es helyzetével (ahogyan az értelmiség a spanyol „1898-as nemzedékkel” mutat rokonságot az állam és nemzet viszonyának újragondolásával), ezért sem véletlen a két író nézeteinek hasonlósága és államkritikája. Ám míg Barres a zsidókat tekintette bűnbaknak, addig Dragumisznál nem volt faji előítélet, ő a felelősséget teljes egészében az államra, és annak vezetőire hárította át. Szintén különbség volt köztük az egyén szerepének megítélésében, hiszen míg előbbi a közösségi értékekre helyezte a hangsúlyt, addig utóbbi az egyéni kezdeményezést tekintette meghatározónak, és várta egy nagy formátumú görög politikus megjelenését, aki majd átveszi a nemzet irányítását.¹⁰⁰

Nála a görög nacionalizmus jelentése is átalakult korábbi használatához képest, hiszen ő egyszerre beszélt individualizmusról és nacionalizmusról, ami nehezen volt eddig összeegyeztethető. A 19. század folyamán a társadalom természetes csoportjai a közös jellemzőkön alapultak (nyelv, vallás, származás, terület, stb.), és a kollektív eszme (vagy akarat) kifejeződéseként értelmezték a nemzetet. Dragumisznál ezzel szemben a nemzet eltávolodott a közösségi akarat kifejeződésétől, és csupán pár, arra érdemes egyén vágyának megjelenítőjévé vált, akik a többség helyett is dönthetnek és irányíthatnak.¹⁰¹

98 Barres 1862-ben született Charmes-sur-Moselle-ben, Lotharingiában. Egész életére meghatározó volt a gyermekként átélt francia–német háború, és az 1870-es vereség. Ennek hatására a francia nacionalizmus egyik jelentős gondolkodójává vált, de szépíróként is jelentős a munkássága. A Dreyfus-per tudósítójaként antiszemita kijelentéseket is tett, és általában a zsidókat tekintette a francia nehézségek fő okainak.

99 Veremis, Thanos: *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, i. m. 15. o. Valószínűleg mindkettőjükre hatottak Ernest Renan (1823-1892) francia gondolkodó 1882-ben megírt *Mi a nemzet?* című munkájában megjelent gondolatai.

100 Uo. Ez az individualitásra épülő nacionalizmus Dragumisznál Nietzsche hatására alakult ki. Nietzsche gondolatain kívül erőteljesen hatottak rá Herbert Spencer szociáldarwinista elképzelései is, ezért fogja hangsúlyozni az erős és dinamikus nemzet szükségességét. Rajtuk kívül még Bergson teremtő idő-konceptiója befolyásolta erősen, és vezetett el a „teremtő-alkotó-cselekvő” egyén, mint a nemzet képviselője elgondoláshoz.

101 Augustinos, Gerasimos: i. m. 89. o.

Saját korának görögségét fáradtnak és gyengének látta, pedig biztos volt abban, hogy csak egy virágzó és erős civilizáció lenne képes a nemzet egyesítésére. Úgy tűnt azonban, hogy az állam képtelen ennek megvalósítására, és „*az egyéni érdekek tengerében elveszvé*n”¹⁰² elvesztette minden kezdeményező szerepét. Ebben nemcsak saját korát tartotta felelősnek, de azokat is, akik egy kis területű és gyenge Görögországot hoztak létre, mely semmilyen kapcsolatban nem állt a görögség valódi központjaival, és annak kultúrájával. De a társadalmat is felelősnek érezte, mert a függetlenséget követő társadalmi változások hatására a görögök a nyugati eszméket kezdték el követni. A „rómaiak” korának (bizánci és oszmán időszak) végérvényesen vége szakadt, amikor még megvolt a görög világ egysége, akár a görög társadalom, akár a kultúra tekintetében.¹⁰³

A Görög Királyság megalakulásával véleménye szerint két központ jött létre (Athén és Konstantinápoly), melyek elkezdtek egymással versengeni a görögség feletti ellenőrzés megszerzésért, és ezzel komoly károkat okoztak, megosztották az addig egységes görög kultúrát.¹⁰⁴ A királyság minden területen nyugati mintákat próbált meg követni: az oktatásügy megszervezésében, az adminisztráció kialakításában és a kormányzás nyugati típusú meghonosításában egyaránt. Ebben az összefüggésben gondolta úgy, hogy a görögöknek vissza kell térniük „*a modern hellén élet eredeti forrásaihoz, annak dimothiki (népnyelvi) tradicionális gyökereihez, mert ez az egyetlen valódi kapcsolatunk régi civilizációinkkal*”.¹⁰⁵ Kizárólag ezzel vélte megakadályozni a külföldi befolyás megerősödését, vagy az anarchia teljes elszabadulását.

Elképzelésében a nemzetet mindig az állam elé helyezte, és nacionalizmusában helyet kapott a tradíció is. 1897 eseményei hatására tette fel a kérdést magában, hogy mi a teendő akkor, ha az állam elbukik? Hasonlóan Franciaország 1870-es helyzetéhez a nemzeti nagyság és az állam aktuálisan jelentkező gyengesége éles kontrasztban állt, és a kettő elválasztásának koncepciójához vezette őt el. Dragumisz úgy gondolta, hogy a Nagy Eszme is felelős, mert a görögök csak a Bizánci Birodalomra gondoltak a szabadságharc alatt, és ennek a múlt nagysága iránti nosztalgia lett az eredménye. A gyenge és tehetetlen görög állam láttán feltette a kérdést: „*Mit is képvisel a görög kormány? Mindenesetre nem a nemzetet*”.¹⁰⁶ Számára az államnak csak ezért van legitimitációja, mert van egy nagyon fontos feladata: a nemzet egyesítése, de „én nem az államért dolgozom, mert államunk nem érdemes a segítségre; csupán egy kezdőpont. Én a nemzetért dolgozom. Azokért, akik az országon kívül vannak, fel kell őket szabadítanom, mert ők mindannyian szolgák még.”¹⁰⁷

102 Δραγούμης, Ίων: Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες 1903-1909. Νέα Θέσις, Αθήνα, 1991. (Dragumis, Ion: Görögségem és a görögök 1903–1909. Nea Thesis, Athén, 1990), 87. o.

103 Uo. 22–23. o.

104 Augustinos, Gerasimos: i. m. 91. o.

105 Dragumis, Ion: i. m. 75. o.

106 Dragumis, Ion: i. m. 34–35. o.

107 Augustinos, Gerasimos: i. m. 98. o.

A nemzetet, annak teljességében és egységében, mint a hellenizmus képviselőjét látta, és a helyi, oszmán fennhatóság alatt álló közösségeket ennek az organikus egységnek a sejtjeiként, kis „világaiként” írta le, melyekből felépül, és melyekre támaszkodik is egyben az előbbi: „*a görögség a görög közösségek családja*”.¹⁰⁸ Ha ezek a közösségek (mint a nemzeti kultúra és nemzeti karakter hordozói, társadalmi egységei) aktívak és élénkek, a nemzet is virágzó és jól működő. Ezért tartotta nagyon fontosnak az oktatás megszervezését és a dimothiki használatát ezekben a közösségekben, hiszen „*a nemzeti érzületet nem csak a tanárok és az archaizáló értelmiségiek képviselik [akik a katharevuszát használják], de úgyszintén a földművelők, a munkások, a nők, és azok az értelmiségiek, akik a közös nyelven éreznek, írnak, beszélnek és énekelnek, függetlenül attól, hogy van-e kapcsolatuk az iskolázott, írott nyelvel van sem*”¹⁰⁹.

Így vált elképzelésének egyik központi elemévé az iskolateremtés, de nem a Görög Királyság területén, hanem a határokon kívül, elsősorban Macedónia és Kis-Ázsia görögök lakta részein. Az ezeken a területeken tanító tanároknak a nemzeti öntudat felélesztése és ébren tartása lenne a feladatuk, hogy így segítsék elő a görögség egyesítését.¹¹⁰ Dragumisz azonban volt annyira realista hogy belássa, Konstantinápoly visszafoglalása csupán egy kivitelezhetetlen álom a jelen erőviszonyai közepette. A Város számára egy szimbólum, melyet használ ugyan, de célja egyértelmű:

„*Erős az érzésem, hogy teljesen el fogjuk veszíteni a Várost, de a bizánci álmok nem zavarnak meg és nem bántanak engem annyira, mint az a tudat, hogy (akár birtokoljuk a Várost akár nem), középszerűek vagyunk, fáradtak, boldogtalanok, és középszerűek, középszerűek. A mottó, hogy 'visszafoglaljuk a Várost' csak egy szimbólum, mely nem azt jelenti, hogy 'Engedjétek nekünk a Bizánci Birodalom újbóli megalapítását', hanem azt: 'legyünk újból erősek'. Érezni és átérezni kell a Várost, ahogy érezni kell az ókori Görögországot és a Makedón Birodalmat is, de ez nem jelenti azt, hogy ókori görögökké, makedónokká vagy bizánciakká kellene hogy váljunk, hanem azt, hogy ismernünk kell személyes múltunkat.*”¹¹¹

Ebbe az elképzelésbe tehát mind a királyság területén belül, mind pedig az azon kívül élő görögök beletartoztak volna. A Balkán-félsziget 20. század eleji realitásaiból (mint amilyen a szerb és bolgár nacionalizmus erősödése is) kiindulva nem gondolta azt, hogy a Bizánci Birodalom felújításának politikája lenne helyes, de ugyanígy helytelennek vélte a kis görög állam területi határainak fenntartására irányuló külpolitikát is. Egy olyan Görögország létrehozásán fáradozott,

108 Uo. 101. o.

109 Uo. 105–106. o. Hasonló elképzelések a magyar felvilágosodás gondolkodójánál is megtalálhatóak, például mikor Bessenyei György elutasítja a fejlettebb német nyelv bevezetését a magyar helyett, pontosan a parasztság szerepével érvel Magyarország című röpiratában.

110 Uo. 112. o.

111 Δραγούμης, Γιώβ: Όσοι ζωντανοί. Νέα Θέσις, Αθήνα, 1992. (Ion Dragumis: Mindazok, akik élnek. Nea Thesis, Athén, 1992), 14. o.

mely egyesítené a görögöket.¹¹² Értelmezése szerint földrajzilag ide Epirosz, Macedónia, Trákia, Kréta és az Égei-tengeri szigetek tartoztak, de a kis-ázsiai és anatóliai görögöket eltérő kontextusba helyezte, külön foglalkozott velük. Nekik az Oszmán Birodalmon belüli görög közösségekként a lehető leghorribabban kellene együttműködniük, és a lehető nagyobb befolyást kellene kialakítaniuk a birodalom gazdasági és kulturális életében. Ezt a két politikát párhuzamosan, egymást kiegészítve képzelte el. Más megfogalmazásban, jóval szuggesztívebben is definiálta a görög területeket: „Görög földek azok, melyeken évezredek óta élnek és művelnek görögök, és amelyek görög generációk ezreinek a csontjait őrzik.”¹¹³

Nacionalizmusa ellenére hitt tehát abban, hogy az oszmán-görögöknek minden lehetséges módon együtt kell működniük a törökökkel gazdasági és politikai pozíciójuk birodalom belüli erősítésében, ugyanakkor egyértelmű volt számára, hogy ha az Oszmán Birodalom végül mégis felbomlik, a görög államnak elő kell készítenie a nemzet egyesítését. Ebben az esetben Dragumisz megengedhetőnek találta a többi balkáni állammal való együttműködést, de csak akkor, ha a görög királyság hadereje van olyan erős, hogy a többi állam respektálja.¹¹⁴

Politikai programja azért volt újdonság, mert nem ragadt meg az irredenta követeléseknél és a területi expanzió hangoztatásánál, hanem emellett a nemzet kollektív autonómiájának megfogalmazásáig is eljutott, így az állam expanziója és a nemzeti autonómia együtt volt nála jelen.

Az általa használt nemzetfogalomnak az előbbieik alapján két jelentését is meg lehet különböztetni. Az egyik egy etnikailag homogén görög populációt jelentett a Görög Királyság, mint önálló és szuverén állam határain belül, és szándéka szerint ennek a létszáma csak növekedne az esetleges területi expanzióval. Másik nemzetfogalma az Oszmán Birodalom területén (elsősorban a kis-ázsiai és anatóliai részeken) élő görögöket jelölte, egy soknemzetiségű birodalom földrajzi szempontból szétszórt közösségeinek az összességét, melyeket nem politikai határ, hanem a közös vallás, nyelv és kultúra fogott össze. Törekvései elsősorban ez utóbbi „görög nemzet” megszervezésére irányultak, de oszmán területeken a görög jelenlétet békés eszközökkel szeretne volna erősíteni, és azt javasolta a gazdag görögöknek, hogy vásároljanak földbirtokokat, alapítsanak gyárakat, vállalkozásokat a török területeken, ahol aztán görög munkaerőt alkalmaznának, és görög iskolákat alapítanának.¹¹⁵ Először tehát a nemzetépítés folyamatát tartotta fontosnak, nem pedig az államnövelését, mert szerinte „először nemzetet kell létrehozunk, mert a nélkül mindig gyötörni fognak minket”.¹¹⁶

112 Augustinos, Gerasimos: i. m. 120. o.

113 Uo. 165. o.

114 Uo. 130. o.

115 Uo. 136. o.

116 Dragumis, Ion: Görögségem és a görögök 1903–1909, i. m. 71. o.

Dragumisz számára mindegy volt, hogy „a görögök fognak-e egy Keleti Birodalmat építeni, vagy egy nagy görög államban egyesítik majd nemzetüket”,¹¹⁷ a lényeg az, hogy elkezdjenek küzdeni és harcolni a nemzeti érdekekért és törekvésekért.

Az ifjútörök alkotmányos kormányzás megváltoztatta a politikai színpadot. Dragumisz ezt követően is nagy figyelmet fordított a nemzetek egyesítésének nehézségeire, ezzel is magyarázható állandó dilemmája és hezitálása a görögség jövőjével kapcsolatban. Szerinte, ha az Oszmán Birodalom egyben maradna, „a többi nemzet egyesítésének politikája az egyenlő jogokkal, [...] nem fordíthatja az államot egy Bizánci Birodalommá, de megfékezheti a törökök abszolutorikus uralmát, [...] a rájuk szabadok lehetnek az Oszmán Birodalmon belül. Másrészt, ha a birodalom feldarabolódik, ugyanez a politika magasabb célokat valósíthatna meg a görög politikusok kisszerű és jelentéktelen elképzeléseinél; mert ez úgy növelheti meg a görög államot, hogy a nemzet lehető legnagyobb területeit foglalja magába.”¹¹⁸

Ezért Dragumisz a fejleményektől függően két politikai eszmét látott: a Keleti Birodalmat és a görögség egy nagy államba egyesítését, de a hangsúlyt a nemzet egyesítésére, nem pedig a határok megváltoztatására helyezte. Politikai írásaiban és elképzeléseiben ez a két alternatíva többször párhuzamosan, egymást kiegészítve, de olykor egymást helyettesítve jelent meg. A Balkán-háborúk az utóbbi elképzelés megvalósulását jelenthették volna, de ugyanakkor a török területen maradt görögök helyzetének romlását is eredményezték. Ezért 1913 után is a görög nemzet, nem pedig az állam megerősítése mellett foglalt állást. Figyelmeztetése azonban nem tudott áttörni az expansionista szólamokon. Venizelosz vezetésével Görögország egy évtizedes háborúskodásba sodródott, mely a kis-ázsiai katasztrófához vezetett. Hatása az újjörög politikai gondolkodásra ennek ellenére is nagyon jelentős, koncepciója pedig új szemléletű nemzetfelfogással gazdagította a görög nacionalista irodalmat.

117 Uo. 90. és 126. o.

118 Dragumis, Ion: Mindazok, akik élnek, i. m. 137. o.

A NACIONALIZMUS CSÚCSA: VENIZELOSZ FELLÉPÉSE

Dragumisz mérsékeltebb, nem a területi expanziót követő elképzelése, és ezzel a görög-török összefogás megvalósítása az 1908-as ifjútörök forradalom liberalizmusát követően megerősödött. Az Egység és Haladás Bizottságának¹¹⁹ távirata 1908. július 22-én érkezett meg a szultánhoz, melyben megfenyegették a szultánt, hogy ha nem vezeti be újra az alkotmányt, akkor a hadsereg a főváros ellen fog vonulni.

„Felség! Mély tisztelettel kérjük, állítsa helyre császári rendelettel visszavonhatatlanul az alkotmányt mindazon népek számára, amelyek Felséged alattvalói. Hisz Felségednek az alkotmányt egyszer már életbe léptetni is méltóztatott. [...] Amennyiben azonban Felséged három nap alatt (vasárnapig) a parlament megnyitásáról szóló császári fermánt nem adja ki, olyan események következnek be, amelyek nyilvánvalóan Felséged akarata ellenére lesznek!”¹²⁰

Július 23-án az Egység és Haladás Bizottságának tisztjei deklarálták az 1876-os alkotmány visszaállítását, először Monasztir városában, majd több más macedón településen is.¹²¹ A szultán másnap rendeletet adott ki az alkotmányos kormányzás helyreállításáról, a parlamenti választások megtartásáról, és amnesztiát hirdetett a hegyekben bujkáló ellenállóknak, ha abbahagyják a török csapatok elleni harcot. Az alkotmány bevezetésével párhuzamosan újabb engedményeket hozott: a börtönökben is amnesztiát hirdetett, megszüntette a cenzúrát, elbocsátotta a korrupt minisztereket és felszámolta a kémhálózatot.¹²² Konstantinápoly egyszerre ünnepelte a vallások közti testvériséget és a szabad választások kitűzését. Enver bej, a forradalom egyik vezetője lelkes beszédet tartott, melyben kijelentette: „Nincsenek többé görögök, bolgárok, románok, muzulmánok. A kék ég alatt mindannyian egyenlők vagyunk. Azzal dicsekedhetünk, hogy oszmánok vagyunk!”¹²³

119 A Bizottságot még 1889-ben alakította meg Konstantinápolyban négy muzulmán orvostanhallgató diák (egy albán, egy kaukázusi cserkesz és két kurd). Kitsikis, Dimitris: i. m. 88. o. Szembehelyezkedtek a szultáni önkénnyel, reformok bevezetését és modernizációt követeltek a birodalom megőrzésének érdekében. Céljuk az oszmanizmus megvalósítása: vallási hovatartozásra való tekintet nélkül mindenki egyenlő lenne a birodalmon belül.

120 Kerekesházy József: Az utolsó szultán. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest, 1940, 188–189. o.

121 A szultán több városból is kapott táviratot, amelyekben a tisztek az alkotmány visszaállítását követelték, vagy fegyveres támadást helyeztek kilátásba a főváros ellen. A szultán kénytelen volt beleegyezni az alkotmány bevezetésébe, de a Bizottság csak a szultáni kormány tevékenysége feletti ellenőrzés feladatát vállalta („gondviselő” szerep), így a szultán egyelőre a helyén maradhatott.

122 Pears, Sir Edwin: Forty years in Constantinople. London, 1915, 242. o.

123 Χαμουδópουλου: Η νεώτερα φιλική εταιρεία. Αθήνα, 1946. (Hamoudopoulou: Az újkori baráti társaság. Athén, 1946), 8. o.

Az október eleji események azonban (három napon belül Bulgária kikiáltotta függetlenségét, Kréta az uniót Görögországgal és Bosznia-Hercegovinát annektálta a Monarchia) az ifútörök nacionalista szárny megerősödését és az 1909-es ellenforradalmat eredményezték. Ennek hatására pedig Athén újra a nemzetegyesítés háborúval megvalósítandó programjával lépett fel, melynek legfontosabb képviselője Eleftheriosz Venizelosz volt.

Venizelosz az újkori Görögország egyik kiemelkedő (ha nem a legjelentősebb) politikusa, nemzeti szimbólum, de kultusza sokáig csak Észak-Görögországban és születési helyén (Krétán) volt erőteljes. Hatása erőteljesen érződik az egész 20. századi görög politikai kultúrában, személye pedig magába sűríti a 19–20. századi görög politikai élet három fő jellegzetességét is:

- a karizmatikus politikai vezető fontosságát (személyét vagy dicsőítették, vagy gyűlölték);
- a politikus-dinasztiák jelenlétét a politikai életben (apja politikus volt, fia pedig a pártvezéri pozíciót „örökölte” tőle);
- a kliens-patrónus viszony szerepét a politikai életben (a lakóhely mint „hűbértartó” és szavazóbázis: Venizelosz esetében Kréta).¹²⁴

Venizelosz 1864-ben született Mournies faluban, Krétán.¹²⁵ Édesapja részt vett a görög szabadságharcban, majd az azt követő folyamatos krétai felkelésekben is,¹²⁶ így fia már korán a görög nemzeti ellenállás elszánt hívévé vált. 1881–1887 között az athéni egyetemen folytatta tanulmányait, ahol a krétai kérdés megoldását már összekapcsolta az egész görögörség ügyével, a hellenizmus és a hellén fogalmakat pedig a görögörség egészének összefogására kezdte el használni. Politikai pályája gyorsan ívelt felfelé, a 20. század elején Görögországba utazott, ahol hatalmas tömeg várta érkezését, több ezren követték „diadalútját” Pireuszról Athénba.¹²⁷ Politikai fellépése azonban majdnem egy új görög–török háborút kiterjesztéséhez vezetett, és csak

124 A 19–20. századi görög politikai élet jellegzetességeiről részletes tanulmányok láttak napvilágot már magyarul is. Ld: Fokasz Nikosz (sz): *Politika Csodaországban. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2007.* A tanulmányok elsősorban a politikai hatalom kialakulásának problematikájával, valamint a személyközi kapcsolatok rendszerével foglalkoznak.

125 Venizelosz életéről ld: Alastos, Doros: *Venizelosz.* London, 1942.

126 A görögök által csak „Nagy Sziget”-nek nevezett Kréta rövid egyiptomi fennhatóságot követően 1840-ben került vissza az Oszmán Birodalomhoz (1827–1840 között Mohamed Ali rendelkezett a szigettel). Innentől folyamatosak voltak a görög felkelések, amelyek célja a Görögországhoz való csatlakozás kivívása volt (1841, 1858, 1866–1869, 1877–1878, 1888–1889, 1896–1897: a legfontosabb felkelések dátumai). Athén külpolitikai gyengeségének, és a nagyhatalmak – elsősorban a britek – status quót támogató politikájának köszönhetően azonban eredmény nélkül értek véget a felkelések, bár Kréta 1878-ban alkotmányt kapott a szultántól: az aleppói egyezményt. Az október 18-i statútumban a szultán átengedte a sziget közigazgatását a keresztény többségnek, és a nemzetgyűlésre ruházta a törvényhozó hatalmat, amelynek 80 tagja közül 49-nek kereszténynek kellett lennie a 31 muzulmán mellett. Ld: Clogg, Richard: i. m. 72–73. o.

127 1910. szeptember 18-án érkezett meg a kikötőbe, ahol rögtön beszédet is kellett tartania. Alastos, Doros: i. m. 74. o.

a nagyhatalmak közbelépését követően stabilizálódott a helyzet.¹²⁸ Venizeloszt parlamenti képviselővé választották augusztusban, és a megismételt választásokon¹²⁹ új pártjával abszolút többséget szerezve görög miniszterelnök lett.

Az 1910-ben alapított Liberális Párt győzelmével új társadalmi csoportokat hozott a hatalom közvetlen közelébe, a konzervatív-monarchista erőkkel szemben. Ez az új politikai erő egyértelműen a karizmatikus politikai vezető, Venizelosz körül csoportosuló nacionalista, és egyre inkább királyság-ellenes felfogású, köztársaság-párti erővé vált. Venizelosz első miniszterelnöki ciklusában (1910–1915) azonnali alkotmányos reformokba kezdett, csak 1911-ben ötven új alkotmányos jogszabályt szavaztak meg, szinte egy új alkotmányt hozva létre.¹³⁰ Folytatta a hadsereg elődje (Theotokisz) alatt elkezdett gyors ütemű fejlesztését, elsősorban brit kölcsönökből.¹³¹ Venizelosz (aki hadügy- és haditengerészeti miniszter is volt egy személyben), 1912-re befejezte a görög hadsereg újjászervezését és modernizációját. A belpolitikai helyzet stabilizálása (és a hadsereg megreformálása) pedig lehetőséget adott aktív külpolitika folytatására, amihez a miniszterelnök neki is látott egy törökellenes balkáni szövetség megszervezésével.

Az első Balkán-háború Montenegró támadásával indult el október 8-án, majd 17-én Bulgária és Szerbia is hadba lépett az Oszmán Birodalom ellen. Venizelosz még ekkor is habozott, és megpróbálta késleltetni országa hadba lépését, mert úgy ítélte meg, hogy nincs még teljesen felkészülve a görög hadsereg a hadműveletekre, és attól félt, hogy a végelszámolásnál kevesebb területet fog kapni az ország. 8 órával a bolgár és szerb hadba lépés után azonban a görög kormány is hadat üzent, egyúttal bejelentve Kréta unióját Athénnal.¹³² Az Oszmán Birodalom elleni háború kitörését az egész görög nemzet támogatása kísérte. Önkéntesek tömege érkezett a görög diaszpóra minden területéről, Egyiptomból, Amerikából, Ciprusról, Angliából, ahol különböző hazafias

128 A görög ex-miniszterelnök, az akkori ellenzék vezetője, D. Rallisz Venizeloszt, és öt másik kréti származású politikust jelölt a görög nemzetgyűlési választásokra, melyek 1910 augusztusára voltak kitűzve. Az Oszmán Birodalom azonnal tiltakozott, és háborúval fenyegetőzött, valamint bejelentette, hogy az 1909. augusztus 1-én a Görög Királyság termékeivel szemben bevezetett bojkottot folytatni fogja. (A bojkottot az 1909-es Gudi-puccsra válaszul vezették be, és egészen 1911 októberéig, Olaszország támadásig fenntartották.) Μπούρα, Κατερίνα : Οι Βουλευτικές Έκλογές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι Έλληνες Βουλευτές 1908-1918. Δελτίο Κέντρου Μικροασιατικών Σπουδών 4, Αθήνα, 1983. (Boura, Katerina: Parlamenti választások az Oszmán Birodalomban, görög képviselők az oszmán parlamentben 1908–1918. In: Kis-Ázsiai Tanulmányok Központjának Kiadványa 4. Athén, 1983) 75–76. o.

129 A parlament feloszlatása és új választások kiírása egy igen megkérdőjelezhető precedenst vezetett be, ami a 20. (és 21.) századi görög politikai életben többször is meg fog ismétlődni: például ha a győztes párt egyedül nem képes kormányalakításra, koalícióra viszont nem szeretne lépni egy másik párttal sem, új választások kiírását kérheti. Az 1930-as évek közepéig rendszeres volt a csak pár hónapot hivatalban lévő parlament, de még 1989-ben is hasonló okok miatt írtak ki új választásokat.

130 Clogg, Richard: i. m. 81. o.

131 1910 végén Görögország egymillió-hatszázezer font kölcsönt kapott, és brit haditengerészeti küldöttség és francia katonai misszió is érkezett az országba. Dakin, Douglas: The Greek Struggle in Macedonia, 1897–1913. Museum of Macedonian Struggle, Thessaloniki, 1992, 420–421. o.

132 Alastos, Doros: i. m. 106. o.

társaságok is alakultak azzal a céllal, hogy pénzügyi támogatással, gyógyszerek és élelmiszerek küldésével segítsék Görögország harcát.¹³³

Bár a balkáni államoknak 1913. január 1-jén átnyújtott hivatalos békeajánlatával az Oszmán Birodalom tett még egy utolsó elkeseredett kísérletet a háború befejezésére, és önként lemondott bizonyos területekről, ezt az ajánlatot a balkáni kormányok már nem vették komolyan, hiszen a lehető legnagyobb területet kívánták egymás között felosztani. A Porta előterjesztése kevésnek bizonyult:

„Az összes elfoglalt, Edirne vilajettől nyugatra húzódó terület átengedése a balkáni államoknak azzal a megkötéssel, hogy Albánia határainak kijelölése és autonóm státusának meghatározása csak a nagyhatalmak bevonásával állapítható meg. Edirne vilajet az Oszmán Birodalom közvetlen fennhatósága alatt marad, az Oszmán Birodalom és Bulgária azonban ha szükségesnek látja, tárgyalhat határmódosításokról. A Porta nem ad fel egy égei-tengeri szigetet sem, de az ezeket a szigeteket érintő kérdéseket megvitathatja a nagyhatalmakkal. Krétát illetően az Oszmán Birodalom beleegyezik minden döntésbe, amit a protektori hatalmak hoznak a szigettel kapcsolatban. A fenti négy pont oszthatatlan egészet alkot.”¹³⁴

Az első Balkán-háborút lezáró 1913. májusi londoni békeszerződés nem tudta véglegesen rendezni a területi igényeket, és egy hónappal később már újabb fegyveres konfliktus vette kezdetét, a második Balkán-háború. 1913 augusztusában a bukaresti béke véglegesítette az Oszmán Birodalom szinte teljes európai területeinek elvesztését, de egyben elvetette a balkáni államok későbbi ellentéteinek a gyökereit is.¹³⁵

A Balkán-szövetség összehangolt támadása az Oszmán Birodalom ellen megsemmisítette Dragumisz céljait, amit jól szemléltet barátjának és „harcostársának” Athanasziosz Szuliotisz-Nikolaidisznak¹³⁶ a Balkán-szövetségre vonatkozó megjegyzése:

„... micsoda pokoli szerződést kötöttünk, egy szerződést, mely tisztán görög városokat szolgál-tat ki a bolgároknak. A tárgyalások pozíciójából hirtelen háborúba dobtak bennünket,... bárcsak vártak volna vagy két évig... az eddigi nemzeti politika folytatásával keleti politikánk is megfelelő mederben folyt volna... A kormányzat nem hallgatott ránk... Konstantinápolyban Dragumisz és

133 Uo. 107. o.

134 Uo. 115. o.

135 Leginkább Bulgária és Görögország között feszült ellentét két ok miatt. Egyrészt a bolgár kormány úgy érezte, hogy területi igényeit nem vették eléggé figyelembe (Görögország rovására szeretett volna még terjeszkedni az Égeum régiójában), másrészt a másik ország területére került kisebbségek helyzetével kapcsolatban alakult ki konfliktus a két ország között. Ez utóbbit majd csak egy bolgár–görög lakosságcsere-egyezmény fogja megoldani az első világháborút követően.

136 Athanasziosz Szuliotisz (a Macedón Harc alatt kapta a Nikolaidisz fedőnevet) 1878-ban született egy jól szituált és tekintélyes görög családban. 1895 és 1900 között az athéni kadétiskola hallgatója, majd tiszti pályára lépett. Katonai szolgálatából kilépve 1906-ban Thesszalonikibe utazott, hogy a görög ellenállást vezesse. 1906–1908 között a Thesszaloniki Szervezet, 1908–1912 között a Konstantinápolyi Szervezet irányítója, 1912-től a Balkán-háborúban frontparancsnok. Konstantinápolyban kidolgozta a Keleti Föderáció eszméjét, az Oszmán Birodalom átszervezésén alapuló államalakulat koncepcióját.

*én egy egész más programot hirdettünk... egy új politikai Kelet születését... Most attól félek, hogy nemzeté válásunk bizonytalan úton halad, míg a bolgárok szilárd államként fejlődnek majd. A hellénség, mint nemzet ... el fog tűnni.*¹³⁷

137 Xanalathos, D.: The Greek and the Turks on the eve of the Balkan Wars. In: *Balkan Studies*, 1962/3.

EPILOGUS: A BALKÁN-HÁBORÚK KÖVETKEZMÉNYE: NEMZETI TRAGÉDIA

Görögország számára a győzelem nemcsak azt jelentette, hogy végre saját katonai erejét kihasználva sikerült területi nyereségre szert tennie és jelentősen megnövelnie lakosság-számát (2.666.000 főről 4.363.000-ra),¹³⁸ hanem azt is, hogy a közvélemény (és a politikai körök is) a Nagy Eszme beteljesítése felé vezető út fontos állomásának értékelték az eseményeket. Ez a görög nacionalizmus erőteljes jelentkezésében és Venizelosz expanzív külpolitikájának támogatásában öltött testet. Az első világháború (Venizelosz és a többi nacionalista politikus számára) tehát egy szerencsés lehetőségként jelentkezett, melynek kihasználásával az összes görögalkta terület egyesítése karnyújtásnyira került. Annak ellenére, hogy a realpolitikások nagy része ellenezte a hadba lépést, és ez belpolitikai krízishez vezetett,¹³⁹ Görögország végül mégis hadviselő féllé vált 1917-ben.

1918 után Athént is meghívták a béketárgyalásokra, és hála Venizelosz ügyes politizálásnak Athén újabb területekkel gazdagodott. Az 1920-as sèvres-i béke Trákia teljes területén kívül Görögországnak ítélte öt évre Szmirna (Izmir) városát és környékét is, ahol később népszavazásnak kellett volna döntenie hovatartozásáról. Venizelosz ekkor volt hatalma csúcán, egy lépésre a Nagy Eszme megvalósításától: a nemzetépítés befejezésétől. A Musztafa Kemál (Atatürk)¹⁴⁰ vezette ellenállási mozgalom azonban legyőzte a görög haderőt az 1920–1922 között zajló görög-török háborúban, és a görögök tömegesen menekültek el Kis-Ázsiából. Ezt a spontán menekülést végelesítette az 1923-as lausanne-i békeszerződés, amely revideálta az 1920-as szerződést, és visszajuttatta Szmirnát valamint Kelet-Trákiát Törökországnak.

138 Augustinos, Gerasimos: i. m. 135. o. Akik közül azonban 400.000 muzulmán volt.

139 I. Konsztantin görög király még 1915-ben menesztette Venizeloszt a miniszterelnöki székéből az első világháború eltérő értelmezése miatt (a király II. Vilmos német császár sógora volt, és a semlegesség politikáját szorgalmazta). Venizelosz antant-támogatással 1916 októberében ellenkormányt hozott létre Szalonikiben, és kézbe vette az északi területek (Macedónia, Nyugat-Trákia és az égei-tengeri szigetek) közigazgatását. Ezzel kettészakadt az ország, és csak Konsztantin király lemondásával oldódott meg a helyzet, mikor utódja (és fia), Alexandrosz király kinevezte Venizeloszt miniszterelnökké. Görögország csak ez után, 1917. június 27-én csatlakozott az antant-szövetséghez.

140 A Török Köztársaság későbbi kikiáltója jól mérte fel a nagyhatalmi viszonyok mellett saját nemzetének erejét is, mikor megfogalmazta a Nemzeti Paktumot 1920 elején. A 6 pontból álló paktum legfontosabb követelése a török nemzet megbonthatatlan egységén alapult: „Az Oszmán Birodalom területén az önrendelkezési jog elismerése ott, ahol a lakosság többsége arab. De a birodalom azon területei, ahol nem arab muzulmánok élnek (pl.: törökök, kurdok...), oszthatatlan határon belüli területek.” Részletesebben ld.: Kitsikis, Dimitris: i. m. 221. o.

Az 1923-as lausanne-i békeszerződés nemcsak a korábban megkapott területektől fosztotta meg Görögországot (Kelet-Trákia, Szmirna /Izmir/ városa és környéke), hanem tartalmazott egy kétoldalú lakosságcsere-egyezményt is, mely szerint az összes török területen élő ortodoxnak, és az összes Görögországban élő muzulmánnak el kellett hagynia lakóhelyét, és Görög-, illetve Törökországba kellett áttelepülnie.¹⁴¹ Az 1920-as évek közepéig kb. 1,3 millió görög, és 480.000 török¹⁴² kényszerült lakhelyének elhagyására és országának megváltoztatására, igen súlyos társadalmi-politikai feszültséget okozva Görögországban. Az 1923-as év ezzel a Nagy Eszme végleges kudarcát is jelentette, hiszen a kis-ázsiai görög népesség elköltözésével értelmét veszítette a görög nemzet egyesítésének a programja is, hiszen (bár egyáltalán nem a kívánt módon), de a görögség túlnyomó többsége egy állam határain belülre került.

141 A szerződés azonban tartalmazott két mentesített kategóriát: a Nyugat-Trákia területén élő muzulmánok lakóhelyükön maradhattak, ahogyan a konstantinápolyi és Imbrosz (Gökçeada) és Tenedosz (Bozcaada) szigetén élő görögök is, akik a ciprusi válság 1955-ös első jelentkezését követő görög-pogromok hatására hagyják majd el Törökországot. Ld: Kitsikis, Dimitris: i. m. 230–233. o.

142 Kitsikis, Dimitris: i. m. 231.

MELLÉKLET

1. táblázat: Az Oszmán Birodalom lakosságának, és a görögség létszámának változásai 1894 és 1914 között

	Az Oszmán Birodalom összlakossága	A birodalom területén élő görögök létszáma
1894	27.000.000 fő	3.500.000 fő
1906–7	20.884.000 fő	2.823.000 fő
1914	18.520.000 fő	1.729.000 fő

Karpat, Kemal H.: Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics. University of Wisconsin Press, 1985, i. m. 159, 168–169, 188–189. o.

2. táblázat: Az Oszmán Birodalom fontosabb görög lakosságú vilajeteinek népességmegoszlása az 1881/2–1893-as census alapján

vilajet	összlakosság létszáma (fő)	görögök	muzulmánok	bolgárok
Aydin (Izmir)	1.410.424	196.558	1.119.323	428
Hüdavendigâr (Bursa)	1.335.884	133.017	1.132.763	–
Trabzon (Trapezont)	1.056.237	155.039	857.280	–
Edirne (Drinápoly)	836.041	267.220	434.366	102.245
Monasztir	664.399	227.766	225.534	205.892
Yanya (Janina)	516.477	286.304	225.415	–
Selanik (Szaloniki)	989.844	277.237	447.904	222.684

Karpat, Kemal H.: i. m. 122–3, 132–9, 144–9. o.

3. táblázat: Az Oszmán Birodalom fontosabb görög lakosságú vilajeteinek népességmegoszlása 1897-ben

vilajetek	összlakosság létszáma (fő)	görögök	muzulmánok	bolgárok
Aydin (Izmir)	1.478.424	229.598	1.203.776	539
Hüdavendigar (Bursza)	1.454.294	144.138	1.234.304	2267
Trabzon (Trapezont)	1.163.500	181.044	933.727	–
Edirne (Drinápoly)	985.962	288.968	539.031	121.870
Monasztir	712.217	272.205	252.962	177.750
Yanya (Janina)	516.681	287.812	221.475	–
Selanik (Szaloniki)	1.038.973	294.624	452.175	239.290

Karpat, Kemal H.: i. m. 160–161. o.

4. táblázat: Az Oszmán Birodalom fontosabb görög lakosságú vilajeteinek népességmegoszlása 1906–1907-ben

vilajetek	összlakosság létszáma (fő)	görögök	muzulmánok	bolgárok
Aydin (Izmir)	1.727.581	285.105	1.331.552	220
Hüdavendigar (Bursza)	1.691.277	166.366	1.430.496	4.996
Trabzon (Trapezont)	1.342.778	215.474	1.071.986	–
Edirne (Drinápoly)	1.133.796	340.906	618.604	119.476
Monasztir	824.828	286.001	328.551	197.086
Yanya (Janina)	516.766	286.592	225.415	–
Selanik (Szaloniki)	921.359	263.881	419.604	155.710

Karpat, Kemal H.: i. m. 168–169. o.

5. táblázat: Görögország lakosságának alakulása a 19. században

1838	752.007
1856	1.062.627
1870	1.457.894
1896	2.433.806
1907	2.631.952
1920	5.531.474

In: Clogg, Richard: i. m. 250. o.

1. térkép: Az Oszmán Birodalom európai területeinek közigazgatási határai 1878-ban



In: Karpat, Kemal H.: i.m. bevezető, xvi. o.

2. térkép: 1912-es szerb, bolgár, görög területi követelések a Balkánon



In: Rossos, Andrew: Russia and the Balkans. Inter Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy 1908-1914. Toronto, 1981, 20. o.

www.szegedigorogok.hu